สนามหลวง แผนกธรรม

พระมหาสมณวาทะ

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

มุทิตา

พระครูโฆสิตธรรมนิเทศ

เจ้าหน้าที่การศึกษาพระปริยัติธรรม

กลุ่มงานสารสนเทศเพื่อการบริหาร

๓ ธันวาคม ๒๕๖๖

มุทิตา

พระครูโฆสิตธรรมนิเทศ

เจ้าหน้าที่การศึกษาพระปริยัติธรรม

กลุ่มงานสารสนเทศเพื่อการบริหาร

๓ ธันวาคม ๒๕๖๖

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย
๑๒๙ ม. ๓ ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๖๒๙-๑๔๑๗ ต่อ ๑๐๔

มุทิตาปรารภ

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ มหิศรภูมิพล ราชวรางกูร กิติสิริสมบูรณอดุลยเดช สยามมินทราธิเบศ-ราชวโรดม บรมนาถบพิตร พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว องค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดพระราชทานสมณศักดิ์ตั้งพระครูสัญญาบัตร และประกาศมหาเถรสมาคม เรื่อง เลื่อนชั้นพระสังฆาธิการ ตั้งแต่วันที่ ๓ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๖๖ เป็นต้นไป มีเจ้าหน้าที่การศึกษาพระปริยัติธรรม และเจ้าหน้าที่สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง ได้รับพระราชทานตั้งและเลื่อนสมณศักดิ์พระครูสัญญาบัตร มีรายนามดังนี้

๑. พระครูสุทธิอาจารวัฒน์ (ณรงค์ ปุญฺญากโร) เจ้าหน้าที่สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง วัดปทุมวนาราม แขวงปทุมวัน เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระครูสัญญาบัตรผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง ชั้นพิเศษ ในราชทินนามเดิม

๒. **พระมหาสุพิน ธมฺมวํโส** เจ้าหน้าที่การศึกษาพระปริยัติธรรม กลุ่มงานบริหารงานบุคคล กองบริหารงานกลาง วัดโสมนัสวิหาร แขวงวัดโสมนัส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร ได้รับพระราชทานตั้งสมณศักดิ์เป็นพระครูสัญญาบัตรผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวงชั้นพิเศษ ในราชทินนามที่ **พระครูสิริธรรมวงศ์**

๓. **พระครูปลัดเมธาวัฒน์ (สุทธิพจน์)** เจ้าหน้าที่สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง วัดมกุฏกษัตริยาราม แขวงบางขุนพรหม เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ได้รับพระราชทานตั้งสมณศักดิ์เป็นพระครูสัญญาบัตรผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวงชั้นพิเศษ ในราชทินนามที่ **พระครูสุทธิเมธาวัฒน์**

๔. **พระครูปลัด ทินกร อิสฺสโร** ผู้อำนวยการกลุ่มงานกิจการผู้เรียน กองวิชาการและมาตรฐานการศึกษา วัดราษฎร์นิยม ตำบลไทรใหญ่ อำเภอไทรน้อย จังหวัดนนทบุรี ได้รับพระราชทานตั้งสมณศักดิ์เป็นพระครูสัญญาบัตรเทียบผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวงชั้นพิเศษ ในราชทินนามที่ **พระครูโกศลปริยัตยาทร**

๕. **พระครูปลัด เกษมศักดิ์ สิริธมฺโม** ผู้อำนวยการกลุ่มงานวิเทศสัมพันธ์ กองบริหารงานกลาง วัดบวรมงคล แขวงบางยี่ขัน เขตบางพลัด กรุงเทพมหานคร ได้รับพระราชทานตั้งสมณศักดิ์เป็นพระครูสัญญาบัตรผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวงชั้นเอก ในราชทินนามที่ **พระครูเกษมธรรมสิริ**

๖. **พระครูปลัด ปานเดชา ชิตเตโช** เจ้าหน้าที่การศึกษาพระปริยัติธรรม กลุ่มงานวิเทศสัมพันธ์ กองบริหารงานกลาง วัดเสนหา ตำบลพระปฐมเจดีย์ อำเภอเมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม ได้รับพระราชทานตั้งสมณศักดิ์เป็นพระครูสัญญาบัตรผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวงชั้นเอก ในราชทินนามที่ **พระครูสาทรปริยัติกิจ**

๗. **พระครูปลัด เฉลิมพล สุเมโธ** เจ้าหน้าที่สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง วัดไตรมิตรวิทยาราม แขวงตลาดน้อย เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร ได้รับพระราชทานตั้งสมณศักดิ์เป็นพระครูสัญญาบัตรผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวงชั้นเอก ในราชทินนามที่ **พระครูสุเมธวีรานุวัตร**

๘. **พระครูธรรมธร มานพ สุชาโต** เจ้าหน้าที่การศึกษาพระปริยัติธรรม กลุ่มงานสารสนเทศเพื่อการบริหาร วัดระฆังโฆสิตาราม แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ได้รับพระราชทานตั้งสมณศักดิ์เป็นพระครูสัญญาบัตรผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวงชั้นโท ในราชทินนามที่ **พระครูโฆสิตธรรมนิเทศ**

ด้วยปรารภเหตุอันเป็นมงคลนี้ สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวงจึงได้จัดพิมพ์หนังสือ**พระมหาสมณวาทะ** เป็นพระดำริและพระดำรัส (ซึ่งเป็นเพียงส่วนหนึ่ง) ที่คัดจากพระนิพนธ์ต่าง ๆ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ พระองค์นั้น รวมพิมพ์ในหนังสือนี้ นับว่าเป็นสิ่งมีคุณควรคิดเป็นสิ่งควรใส่ใจ หรือเก็บไว้ในใจเป็นคู่คิด เมื่อเกิดติดขัด หรือเผชิญอุปสรรคปัญหาในชีวิตได้เป็นอย่างดี ถวายเป็นมุทิตาและธรรมบรรณาการ

แก่เจ้าหน้าที่การศึกษาพระปริยัติธรรม และเจ้าหน้าที่สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง จำนวน ๘ รูป ข้างต้น เพื่อท่านได้มอบแก่ผู้มาแสดงมุทิตาจิตตามอัธยาศัย

ขออำนาจแห่งคุณพระรัตนตรัย อันเป็นนิรัติศัยบุญเขตและกุศลจริยาสัมมาปฏิบัติ อันพิเศษจากการสนองงานด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ เป็นคุณูปการแก่พระศาสนา จงอำนวยอิฐวิบุลมนุญผลให้ทุกรูปถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระพุทธศาสนา และบริบูรณ์ด้วยจตุรพิธพรชัย คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณคุณสารสมบัติ เป็นกำลังของพระศาสนาตลอดจิรัฏฐิติกาล เทอญ.

สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง

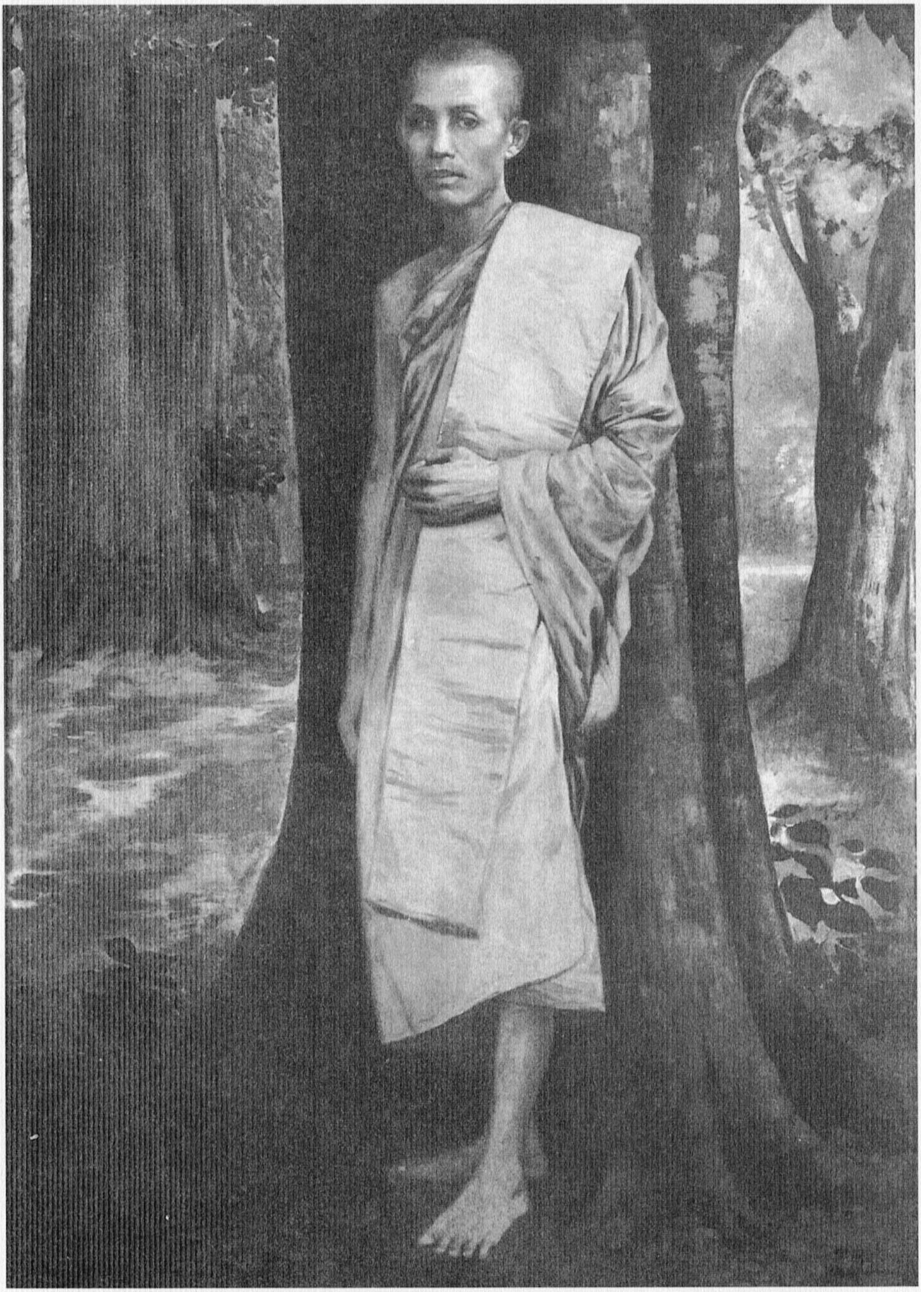
๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗

พระมหาสมณวาทะ

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

พระมหาสมณวาทะ

ศาสนา

๑

การจะพูดถึงศาสนาที่เราไม่นับถือ แต่เป็นที่นับถือของมหาชน ด้วยโวหารดูหมิ่นต่าง ๆ เป็นการเสียกิริยาของคนสุภาพ ข้อว่าศาสนา...เป็นปดมากที่สุดในโลกนี้นั้น ได้ตรวจศาสนาอื่นดูทั่วโลกแล้วหรือ จึงพูดได้ดังนั้น

๒

แก่นของศาสนานั้น คือ ศาสนาใดสอนให้คนละความชั่ว ตลอดถึงมีใจนิยมในความบริสุทธิ์ คือความหมดจด (Purification) และความสงบ (Saluation) ศาสนานั้น จัดว่าเป็นดี ควรสรรเสริญ

๓

คนผู้ไม่รู้จักเลือกถือสาระแห่งศาสนา มัวจะกระทำให้ได้ดังบัญญัติและกิจวัตรที่ว่าไว้ แต่ขัดต่อกาละและเทศะของตน หรือกระทำไม่เหมาะแก่ภูมิของตน เช่น เป็นคฤหัสถ์แต่จะประพฤติให้เหมือนพระ เช่นนี้ ย่อมไม่ได้ประโยชน์อยู่เอง ไม่เฉพาะศาสนา ถึงการงานอื่น ๆ ก็เหมือนกัน

๔

หัวใจแห่งศาสนานั้น ก็คือความใคร่จะประพฤติในทางที่ชอบ ซึ่งตนเห็นว่าเป็นถูก แม้หากประพฤติดังนั้น จะไม่เกิดผลงามภายนอก หรือซ้ำกลับจะได้ทุกข์ร้อน ก็กล้าทนประพฤติได้... น้ำใจเช่นนี้ ยังบุคคลให้สมัครประพฤติความดียั่งยืนเสมอไป

๕

ศาสนานั้น ปฏิบัติให้ถูกทางแล้ว ย่อมสำเร็จประโยชน์แก่คนทุกจำพวกทุกชั้น เว้นแต่ปฏิบัติไม่ถูกทาง จักไม่สำเร็จประโยชน์แก่ใครเลย หรือจักให้โทษก็ได้

๖

ผู้จะปฏิบัติคำสอนในศาสนาก็เหมือนกัน ทำไม่เหมาะแก่ฐานะของตนบกพร่องเกินไปหรือตึงเครียดเกินไป ย่อมไม่ได้ผลดีแห่งการปฏิบัติ ต้องรู้จักฐานะของตนก่อนว่า ตนเป็นคนมีหน้าที่หรือการงานอย่างไร แล้วจึงเลือกข้อปฏิบัติในศาสนาที่เหมาะแก่ฐานะของตน รู้จักผ่อนปรนเอามาใช้ให้เหมาะแก่ฐานะของตนย่อมได้ผลดีแห่งการปฏิบัติ

๗

จะถือธรรมเป็นหลัก ต้องเป็นผู้รักประพฤติถูก รู้จักละอายแก่ใจของตน ไม่ทำผิดหรือการที่ไม่ควรทำ ฝืนความรู้สึกของตน และรู้จักเกรงกลัว

เป็นผิด จะเป็นเช่นนั้นได้ ต้องเป็นผู้นับถือศาสนา แต่ต้องรู้จักนับถือในทางที่ถูก ประพฤติให้เหมาะแก่ฐานะของตน

๘

คนผู้ไม่สนใจทางพระศาสนา มักเข้าใจไปว่าพระศาสนาเป็นปฏิบัติที่ครึก ไม่เหมาะแก่คนเช่นตน ฝ่ายคนผู้สนใจ ก็มักเข้าใจไปว่าปฏิบัติทางคดีโลกตื้นไป ไม่เหมาะแก่ภูมิของตน เข้าใจผิดเสียเช่นนี้ ต่างย่อมไม่ได้ผลที่ควรได้ คนพวกต้น ปรากฏเหมือนคนไม่มีธรรม คนพวกหลัง ปรากฏเป็นคนขาประโยชน์ทางโลก ความปฏิบัติยึดประโยชน์ไว้ได้ทั้งทางโลกทางธรรมนั่นแลเป็นดี จัดว่าเป็นคนมีปัญญา

๙

พระศาสนาย่อมสำเร็จประโยชน์แก่คนตามชั้น ผู้ใดขาดหรือบกพร่องในทางใด ผู้นั้นควรขวนขวายในทางนั้น เพื่อทำคุณที่ขาดให้มีขึ้น เพื่อทำคุณที่บกพร่องให้บริบูรณ์

๑๐

การสอนและการปฏิบัติศาสนา ถ้าไม่ให้ร้ายแก่บ้านเมือง ก็ยังไม่ต้องห้าม

๑๑

คนหากินด้วยความเป็นพราน ยังเป็นคนมีการงานต่ำอยู่ จะสอนให้ถือศาสนาเคร่งทีเดียว เท่ากับไสกบซุงทั้งต้น...จะสอนคนเหล่านั้น ควรสอนให้ทำความดีอย่างอื่นมาโดยลำดับก่อน เมื่อเป็นคนละเอียดแล้ว จึงค่อยสอนในทางละเอียด เช่นนี้ การสอนพระศาสนาจึงจะสำเร็จประโยชน์

๑๒

เมื่อว่าถึงการสอน ศาสนาใด ให้ความเป็นโสดแก่ใจที่จะตริตรองเลือกถือ (Liberty) ไม่เป็นการหักหาญให้จำใจถือ (Violation) ศาสดานั้น ได้ชื่อว่าสอนดี

๑๓

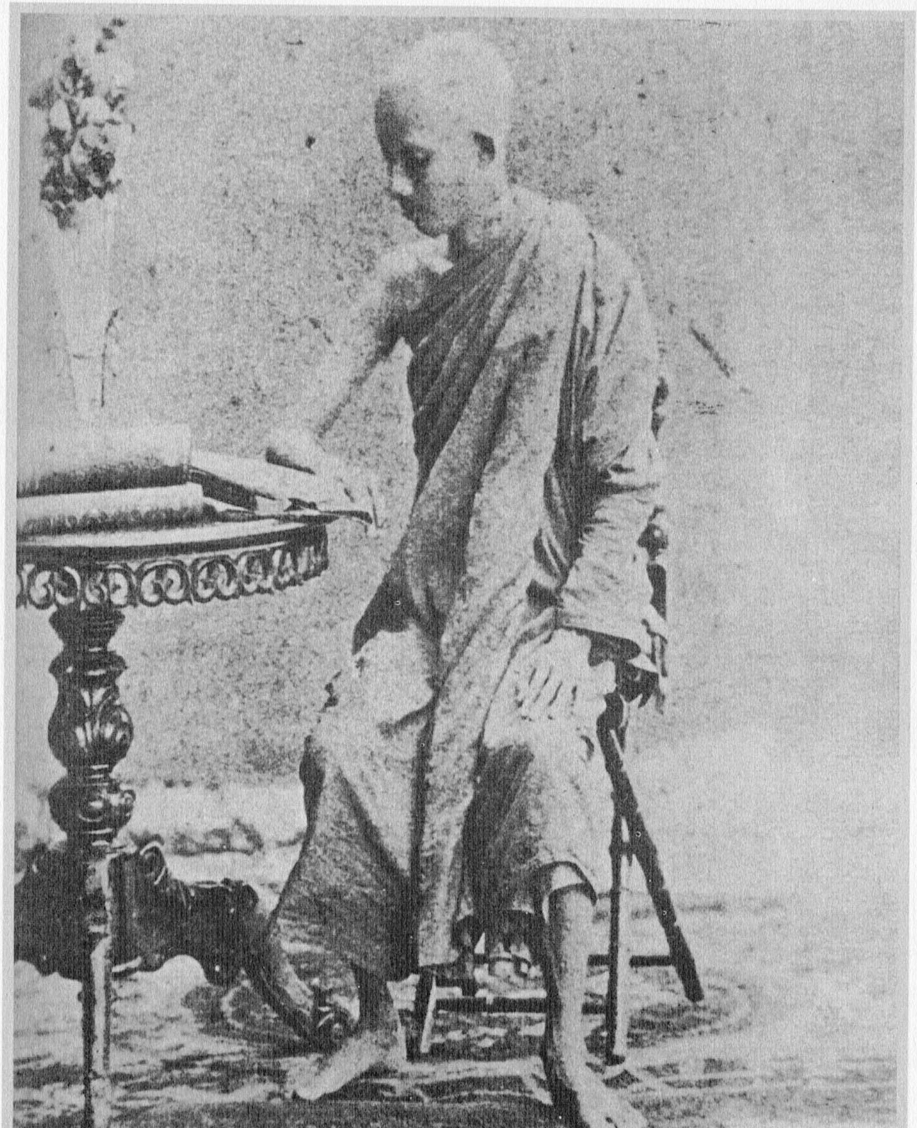
การสอนศาสนา ต้องให้ประโยชน์แก่บ้านเมืองด้วย... อันผู้จะสอนคนอื่นต้องเข้าใจในข้อที่ตนจะสอนนั้นดีก่อน

๑๔

พระศาสนาจักไม่อันตรธานวูบวาบเหมือนเรือล่ม ค่อยอันตรธานไปทีละน้อย เพราะโมฆบุรุษ ที่แปลว่า คนเปล่า ในพระศาสนานี้เอง

๑๕

ท่านทั้งหลายควรเคารพในพระศาสนา แต่ควรรู้จักเลือกสาระประพฤติให้เหมาะแก่กาละเทศะและภูมิของตน

คณะสงฆ์

๑๖

ภิกษุใดประพฤติมิชอบ พวกชาวบ้านพากันประณามไม่ทำบุญด้วยนั้น ช่วยแรงคณะสงฆ์ในการปกครองเป็นอันมาก ดีนัก ขอจงรักษาให้คงอยู่เสมอ

๑๗

เรื่องคิดห้ามพระไม่ให้พระเที่ยวขอของกินนอกกาล และไม่ให้เที่ยวเพ่นพ่านตามบ่อนดีดอก แต่เหมือนดายเถาวัลย์ตัดแต่ข้างปลาย ภายหลังมันก็แตกออกอีก รากของเรื่องนี้อยู่ข้างรับคนไม่สมควรไว้บวช แลบวชแล้วไม่ได้ฝึกสอน จับมาแต่รากนั่นแล จึงจะหมดพระเช่นนั้น

๑๘

ท่านจู่ไปตรวจวัด ไม่ให้เจ้าอาวาสรู้ตัว มีดีหลายประการ ได้รู้จักตำบล ได้รู้จักพระดีไม่ดี ได้ช่อง เพื่อจะผูกไมตรีกับบริษัททั่วไป ทั้งชื่อว่าได้ช่วยวัดด้วย เจ้าอาวาสคงจะเอาใจใส่ขึ้น

๑๙

ปกครองวัดโดยใช้วิธีปรองดองกับบาดหลวงผู้ตั้งสำนักอยู่ใกล้เคียงนั้น ทำถูกทาง ไม่ว่าคนต่างชาติ ต่างศาสนา รักกันดีกว่าเกลียดกัน ควรแนะให้เจ้าอาวาสอื่นเอาอย่าง

๒๐

การได้ธรรมสากัจแกกับคฤหัสถ์บรรพชิต ดีอยู่ นอกจากได้สอนธรรมแก่เขา ยังเป็นทางทำความสนิทสนมกันอีก อันผู้ใหญ่ไม่ควรทำยศทำอย่างหาความสนิทสนมกับผู้น้อยดีกว่า จะได้รู้จักน้ำใจของเขา เมื่อจะต้องการทำกิจเกี่ยวข้องกัน จะได้ทำได้สะดวก

๒๑

วิธีเยือนกัน ผู้น้อยควรจะมาเยือนผู้ใหญ่ก่อน ท่านมียศสูงกว่า ควรจะให้ผู้ว่าราชการเมืองมาหาก่อน ต่อมียศเท่ากัน แขกจึงไปเยือนเจ้าถิ่นก่อน ไปโดยฐานรู้จักคุ้นเคยกัน ไม่ต้องถือยศถืออย่าง

๒๒

การฝ่ายคณะสงฆ์แปลกจากการฝ่ายบ้านเมือง การฝ่ายคณะสงฆ์ สำคัญที่คุมบริษัทไว้อยู่ การปกครองจะได้บ้างเสียบ้างก็ทำเนา เปลี่ยนเจ้าคณะแขวงหลายรูปเช่นนี้ มีทางที่บริษัทของเจ้าคณะแขวงเหล่านั้นจะพึงเห็นเป็นสองทาง ถ้าเข้าใจว่าครูของตนถูกดุนออก ก็จะโทมนัสไม่ปรองดองในการงาน หากจะเข้าใจไปว่าเต็มใจออกเอง ก็จะพึงเห็นไปว่า ครูของเราท่านไม่เป็นใจด้วย ท่านจึงพากันออกเสียหมด เช่นนี้จะทำให้ไม่รับธุระอะไร

๒๓

อันการพระศาสนา ต้องเป็นไปกลมเกลียวกันกับการอาณาจักร ไม่เช่นนั้นย่อมเป็นไปไม่สะดวกทั้งสองฝ่าย พระผู้ไม่ดำริโดยรอบคอบ มักจะเอาแต่ได้ฝ่ายเดียวเท่านั้น

๒๔

แสดงธรรมสั่งสอน นี้เป็นข้อสำคัญ เป็นทางปลูกความเลื่อมใสแลนับถือในตัวเจ้าคณะตลอดถึงพระศาสนา เจ้าคณะมณฑลยังความนิยมของราษฎรให้เกิดไม่ได้ ยังเป็นอันทำประโยชน์ให้สำเร็จไม่ได้

๒๕

การที่ภิกษุสามเณรช่วยบิดามารดานั้น เมื่อจะห้าม ควรให้เข้าใจตลอดการเอาธุระของมารดาบิดานั้น เป็นการแทนคุณดีอยู่ ในพระวินัยท่านก็อนุญาตแต่ควรเอาธุระในทางที่ชอบ เช่นชักนำในทางบุญกุศล สั่งสอนให้เว้นจากบาปเลี้ยงดูอุปถัมภ์โยมผู้ขัดสน ให้เธอเข้าใจชัดว่า ห้ามเฉพาะการงานที่ไม่ใช่กิจของสมณะ ไม่ได้ห้ามการเอาธุระของมารดาบิดา

๒๖

อันจะห้ามจากการอย่างใดอย่างหนึ่ง ต้องพิจารณาความเป็นไปของพระในตำบลก่อน ถือหยาบหรือละเอียด ถ้าเคยถือหยาบอยู่ จะให้ถือละเอียดจี๋ในทันที เช่นจะให้ชาวบ้านป่าประพฤติกิริยาเรียบร้อยอย่างชาวเมือง จักได้ที่ไหน

๒๗

วิธีบำรุงพระสงฆ์ ต้องหวังความปฏิบัติดีก่อน เมื่อนิยมความปฏิบัติขึ้นก็ต้องเล่าเรียนอยู่เอง

๒๘

เชื่อถืออะไรงุ่มง่ามตามลัทธิอาจารย์เดิมนั้น ชั่งก่อนเถิด มีทั้งดีทั้งเสีย ข้างดีคือ มีความเคารพในผู้หลักผู้ใหญ่ของตนมั่นคง อาจรักษาวงศ์ยืนยาว ข้างเสียคือ ดำเนินไม่ทันสมัย วงศ์ย่อมเสื่อมลงได้เหมือนกัน ชี้แจงแก่คนไม่มีความรู้อะไรยากที่จะเข้าใจ ทางดีที่จะทำให้รู้สึกนั้น คือชักนำให้ได้เห็นโลกว่าเป็นอย่างไร จนรู้สึกความบกพร่องของตนขึ้นเองว่าไม่ทันเขา จึงจะได้ขวนขวาย

๒๙

การเจรจาธรรม มีประโยชน์มาก คนโดยมากฟังเทศน์ไม่เข้าใจ เมื่อพูดไปยกธรรมขึ้นกล่าว อาจเข้าใจเป็นความสอนชนิดหนึ่งเหมือนกัน เรียกตามบาลีว่า “อุปนิสินนกถา” แปลว่า พูดแก่คนผู้นั่งใกล้

๓๐

การสร้างวัดในที่ไม่ห่างกันนัก เป็นการต่างทอนกำลังกันเอง ถ้าข้างหนึ่งแข่งขึ้นเมื่อใด ข้างที่ล้าเป็นต้องเสื่อม

๓๑

วัดที่ไม่มีคนติด ควรจะสอดส่องดู ถ้าเป็นเพราะเจ้าอาวาส ควรจะคิดแก้ไขย้ายเปลี่ยนหรือพระอื่นช่วย ถ้าเป็นเพราะชาวบ้านไม่นับถือและไม่เอื้อเฟื้อในศาสนา ไม่น่าจะตั้งวัดในที่นั้นเลย ไม่สำเร็จประโยชน์แก่ใคร

๓๒

พระบ้านนอกถนัดในการปฏิสังขรณ์นั้น เป็นการดีชั้นต้นของเธอ เพราะไม่รู้จักจะทำอะไรอย่างอื่น เราควรหาทางต่อให้เธอ คือชักนำในความปฏิบัติเรียบร้อย เป็นวาระที่อสง ชักนำการศึกษาธรรมวินัยเพื่อให้รู้ทางปฏิบัติ เป็นวาระที่สาม

๓๓

การรู้จักปฏิสัณฐาน เป็นการสำคัญอย่างหนึ่ง เป็นเครื่องประกาศความดีของพระสงฆ์ ควรแนะนำให้วัดที่รู้จักทำปฏิสันฐานเอาใจใส่ในการนี้

๓๔

เรื่องทำเวชกรรม คือการประพฤติเป็นหมอนั้น มีประโยชน์มาก ไม่ใช่แต่จะรักษากันเอง เป็นทางแผ่พระศาสนาแลให้ความสุขแก่คนทั้งหลายด้วย พวกมิชชันนารีผู้เข้ามาสอนศาสนาคริสต์ เขามีการรักษาโรคเป็นเครื่องมือด้วยอย่างหนึ่ง พระอรรถกถาจารย์อยู่ข้างจะพูดปรักปรำมากเกินไป ข้อที่จัดให้มี แต่ห้ามมิให้

เรียกค่ารักษาจัง ๆ ถูกทางแล้ว ฉันกำลังคิดจะอุดหนุนการแพทย์ในกรุงอยู่เหมือนกัน ถึงกับมีข้อถามลงไปในบาญชีที่เกี่ยว เพื่อจะให้รู้ว่าเราพอใจไม่ห้าม

๓๕

อันจะบริหารพระศาสนา ต้องรวมกำลังช่วยกันจึงจะสำเร็จ พระโดยมากไม่ดำริถึงข้อนี้ ต้องการแต่จะให้ผู้น้อยมุ่งอยู่ที่ตน แต่ตนเองก็ไม่อาจจะทำอะไรได้กว้างขวาง ผลก็เป็นต่างวัดต่างแข่งขันประชันกันเอง

๓๖

เรื่องรักษาโรคนั้น ถ้าเรียกเอาค่ารักษาหรือค่าไหว้ครู เป็นการหากิน ควรจะห้ามเสีย ถ้ารักษาด้วยเมตตาจิต แม้จะได้รับอุปการะตอบ ควรอนุญาต

๓๗

การตั้งวัดห่างจากประชุมชนเกินไป ไม่ใช่เพียงแต่จะไม่เจริญ ไม่ยังประโยชน์ให้สำเร็จด้วย ตั้งวัดควรจะมุ่งให้เป็นประโยชน์แก่ประชุมชน ไม่ควรจะเอาอย่างตั้งบ้านตามความสะดวกของเจ้าของบ้าน

๓๘

การเก่าเขาเป็นอย่างไร ปล่อยให้เป็นไปอย่างนั้นไปก่อน ค่อยแก้ค่อยไปเมื่อภายหลังนั้น ชอบยิ่งนักเป็นอุบายจะให้จัดการสำเร็จ แต่ระวังการที่จะจัดขึ้นใหม่อย่าให้ยุ่ง

๓๙

การไปตรวจตามวัดสอดส่องทางลับโดยเงียบ ๆ นั้น ไม่ใช่จรรยาของเจ้าคณะ กลายเป็นเที่ยวสอดแนม คอยจับผิดของผู้น้อยไป ลูกคณะจักเกลียดชัง

๔๐

การที่กระทรวงเอาจำนวนวัดและนักบวชกับอาจารย์ของศาสนาอื่นเข้ามาอยู่ในตารางเดียวกันกับของคณะสงฆ์ เชื่อว่าพยายามเพื่อจะเลิกถอนพระพุทธศาสนาจากความเป็นศาสนาสำหรับแผ่นดิน ฉันร้องบอกกล่าว (โปรเตส์ต) หากว่าราชการจะเลิกศาสนาสำหรับแผ่นดินเสีย กระทรวงก็เป็นหมดหน้าที่บัญชาการ วัดก็ดี พระสงฆ์ก็ดี จักกลายมาอยู่ในปกครองของเจ้ากระทรวงผู้บัญชาการท้องถิ่นที่ในบัดนี้ทางกระทรวงมหาดไทยก็จัดอยู่แล้ว ฉันเองก็พอใจจักเป็นอย่างนั้น เมื่อถึงคราวเข้า

๔๑

ภิกษุผู้เคารพในปฏิสัณฐาน ทำการต้อนรับอาคันตุกะโดยเอื้อเฟื้อ ย่อมทำความสนิทสนมกับพวกสหธรรมิกด้วยกัน แลย่อมยังความเลื่อมใสของคฤหัสถ์ผู้ได้รับให้เกิด ชื่อว่าได้เชิดชูเกียรติของพระพุทธศาสนา

๔๒

ความเป็นต่างนิกายของพระสงฆ์ ไม่ดีเลย แต่เป็นธรรมดาของปาพจน์มีศาสดาล่วงแล้ว จะต้องเป็นอย่างนี้ ด้วยแปลคำสอนไม่ถูกกันบ้าง ด้วยความปฏิบัติยิ่งหย่อนกว่ากันบ้าง บริษัทย่อมแตกเป็นต่างนิกายกัน มีทุกศาสนา ทางที่ควรทำเนื่องด้วยนิกายนี้ ควรคิดโยงต่างนิกายให้กลับเข้ากันได้ แต่ออกจะเป็นกิจพ้นวิสัย แลควรระวังอย่าให้แตกเป็นอนุนิกายออกไปอีก

๔๓

ในหมู่พระ การงานทุกสิ่งทุกอย่างจะเจริญได้ ก็ต้องอาศัยความเชื่อถือกันและกัน ผู้น้อยก็ต้องเชื่อถือผู้ใหญ่ ฝ่ายผู้ใหญ่ก็ต้องวางใจในผู้น้อย ถ้าวางใจในกันไม่ลงแล้ว การก็งันหรือเสียไปหมด

๔๔

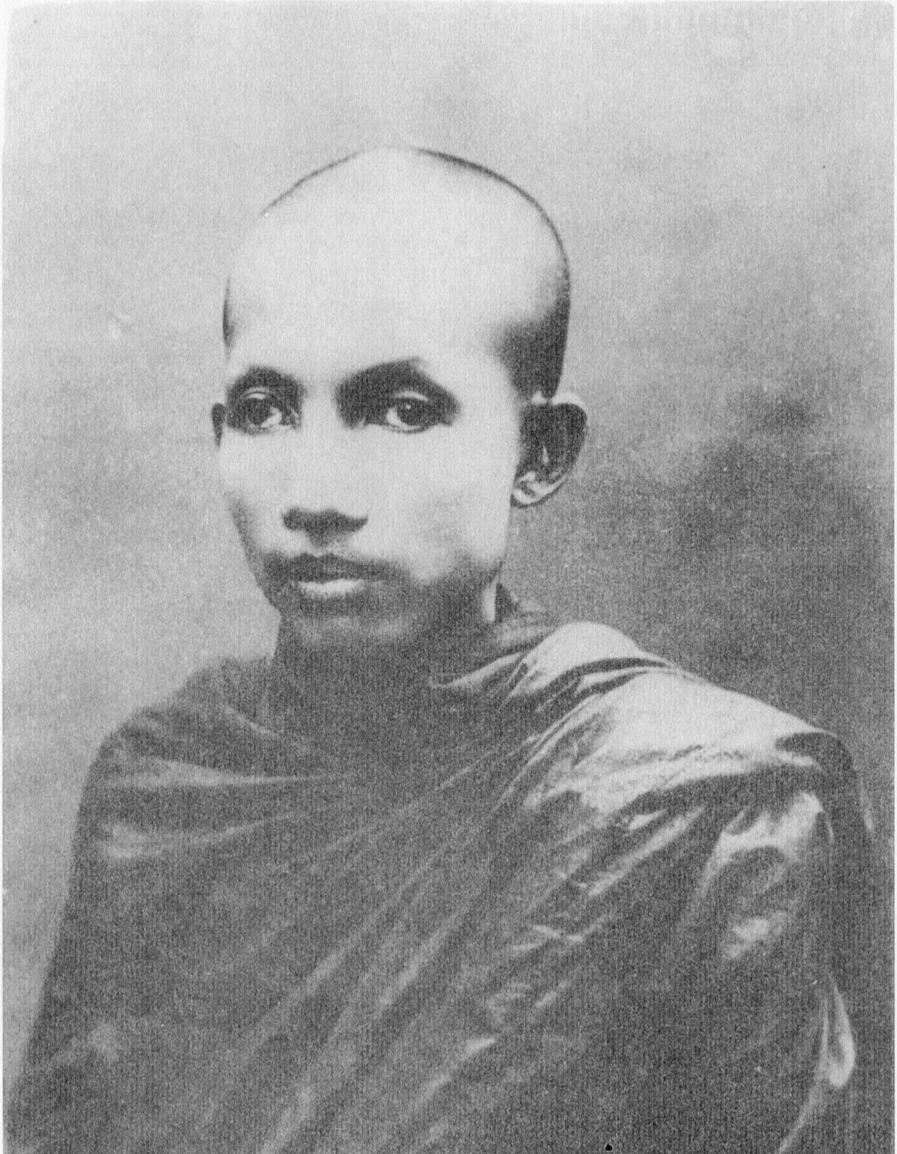
โลกในบัดนี้แม้ถือชาติ ก็ยังถือกว้างกว่าคนถือนิกาย เหตุนั้น การถือนิกายจึงเป็นเหตุทอนกำลังของคนหมู่ใหญ่อันหนึ่งให้ถอยลง ไม่ใช่ว่าเป็นเหตุทอนกำลังชาติเท่านั้น ย่อมเป็นเหตุทอนกำลังพระศาสนาเองด้วย

๔๕

อันคนผู้เป็นหนี้อุปการะของท่านผู้อื่น ทำใจด้านเสีย ไม่คิดตอบแทนเมื่อถึงคราว จัดว่าเป็นคนอกตัญญู เป็นคนใช้ไม่ได้ จึงควรคิดจะฉลองพระคุณพระบรมศาสดาและพระสงฆ์สาวก เหตุฉะนั้น ทางที่เราควรจะฉลองพระคุณท่านนั้น ก็คือช่วยรักษาพระพุทธศาสนาให้ยืดไปเพื่อคนเกิดภายหลังอีก

๔๖

เมื่อเราทั้งหลายได้เอาภาระธุระพระศาสนา ก็จะชื่อว่าได้ฉลองพระคุณพระบรมศาสดาและพระสงฆ์สาวก ได้เปลื้องหนี้ของคฤหัสถ์ และยังชีวิตให้สิ้นไปในทางที่เป็นประโยชน์

ภิกษุ

๔๗

พวกภิกษุได้รับความเลี้ยงดูของพวกคฤหัสถ์ ก็เพื่อจะได้มีกำลังปฏิบัติกิจพระศาสนา ภิกษุผู้ไม่ประกอบกิจพระศาสนา แต่รับความเลี้ยงดูของเขา ชื่อว่าบริโภคหนี้

๔๘

พระผู้ทำการเกี่ยวข้องกับคนมาก เป็นกรรมวาจาจารย์เขาก็ดี เป็นอุปัชฌายะเขาก็ดี จะตีปลีกเสีย ไม่ช่วยธุระในการปกครอง เป็นผู้คิดจะเอาเปรียบอย่างเดียว ไม่ควรจะให้มีอยู่ในคณะเลย พระมีอัธยาศัยเช่นนี้ ควรจะอยู่ผู้เดียว

๔๙

พระบางรูป ผู้มีความรู้ความสามารถ แต่ขาดความเผื่อแผ่ คอยเลี่ยงไม่เอาการพระศาสนา หรือเจ้าคณะผู้ใหญ่แต่งตั้งไว้แล้ว เลี่ยงลาออกเสีย พระเช่นนี้ฉันไม่ชอบ เห็นไม่อาจบำรุงพระศาสนา

๕๐

บรรพชิตก็ดี คฤหัสถ์ก็ดี ที่เป็นคนชั่วเลวทราม เป็นผู้ที่ใช้ไม่ได้ทั้งนั้น ปล่อยให้เป็นคฤหัสถ์ยังดีกว่าจะกักให้บวช

๕๑

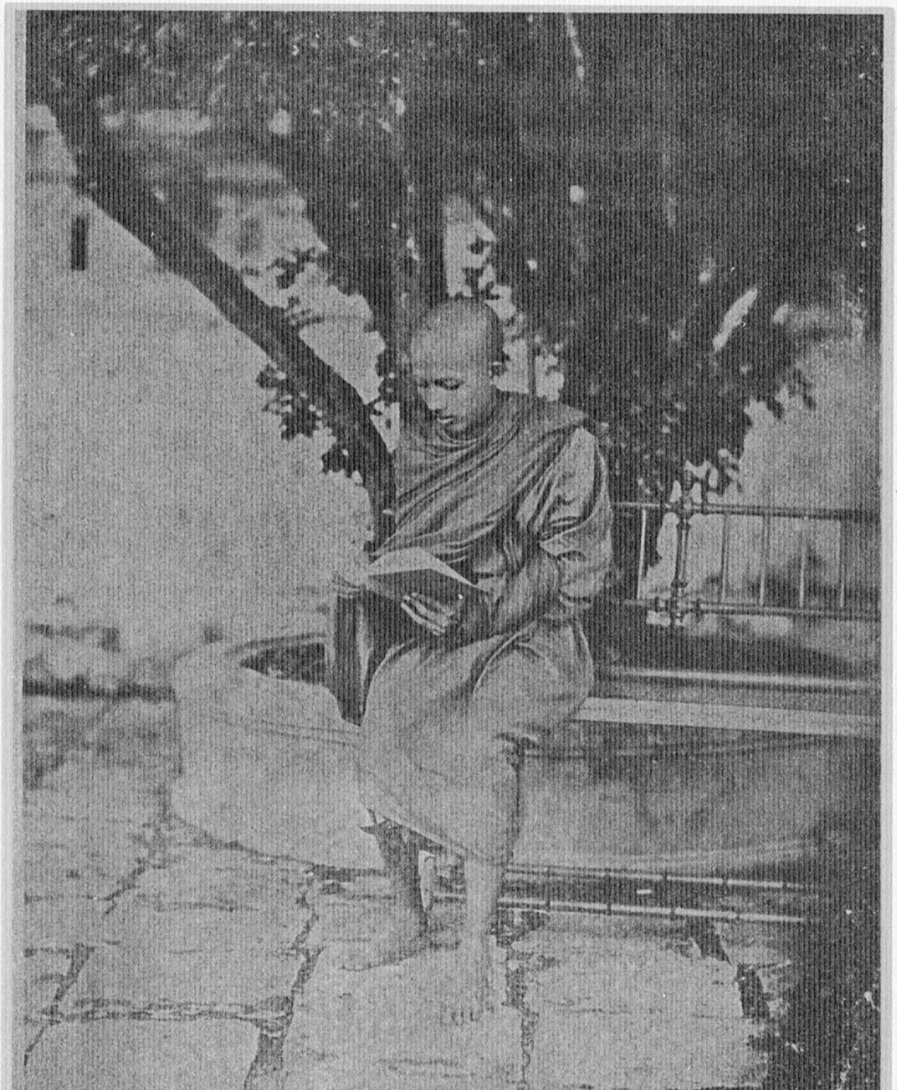
แต่ก่อนนี้ พระปฏิบัติเรียบร้อย อยู่เฉย ๆ ก็ยังมีคนเลื่อมใส แต่ในบัดนี้ ไม่ได้ประพฤติให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นด้วยแล้ว ก็ยังไม่วายถูกติ จัดการศึกษาพระธรรมวินัยขึ้น และชักนำพวกเจ้าคณะเจ้าอาวาสให้มีแก่ใจเอาภารธุระพระศาสนา ก็เพื่อจะเปลื้องคำติเตียนอันมีอยู่จริงนั้นเสีย

๕๒

ลักษณะพระที่ดีจริง ย่อมไม่อยากร่านเป็นนั่นเป็นนี่ เมื่อถึงคราวจะต้องเป็นเข้าจริง ไม่แสดงพยศและเบี่ยงบ่าย พระผิดจากลักษณะนี้ เราก็ไม่เลื่อมใส และไม่เห็นเป็นหลักในพระศาสนา

๕๓

เธอเองก็ดี นิกายของเธอเองก็ดี จะดีเพียงไร พึงวินิจฉัยด้วยการทำประโยชน์แก่คนทั้งหลายแคบกว้างเพียงไร แต่ก่อนมา พระดีแต่ตัวก็ยังเป็นที่นับถือของผู้อื่นได้อยู่ แต่ในบัดนี้ มีคนนับถือน้อยลง ต้องทำประโยชน์แก่ผู้อื่น จึงทรงอยู่ได้ จงดำเนินตามปฏิปทาของสมเด็จพระบรมศาสดา

พระวินัย

๕๔

อันจะปฏิบัติพระวินัยให้สำเร็จประโยชน์ ควรพิจารณาให้เข้าใจผลที่มุ่งหมายแห่งพระวินัยนั้น

๕๕

พระวินัยนั้น ภิกษุรักษาดีโดยถูกทางแล้ว ย่อมได้อานิสงส์คือความไม่ต้องเดือดร้อนใจ ซึ่งเรียกว่าวิปฏิสาร ภิกษุผู้ประพฤติย่อหย่อนทางพระวินัยย่อมได้วิปฏิสาร... แม้ไม่มีใครว่าอะไรก็ตะขิดตะขวงใจไปเอง ที่สุดนึกขึ้นมาถึงตนก็ติเตียนตนเองได้ ไม่ได้ปีติปราโมทย์

๕๖

การจับเงินทองก็ดี ดูฟ้อนรำก็ดี ขุดดินโค่นต้นไม้ก็ดี ไม่ใช่การร้ายแรงอะไร เป็นแต่ผิดธรรมเนียมของภิกษุ จัดได้เรียบร้อยก็เป็นการดี ถ้ายังมีการที่เสียหายกว่านั้น เช่น กินเหล้าสูบฝิ่น เป็นหัวไม้ ควรมุ่งระงับการหยาบเช่นนั้นก่อน

๕๗

ผู้นิยมในพระวินัย แต่ขาดความเข้าใจเค้าเงื่อน พอใจจะถือให้ได้ตรงตามตำรับให้เหมือนครั้งพุทธกาล แต่ตนเกิดในกาลอื่นในประเทศอื่น ย่อมได้พบความขัดข้องประพฤติไม่สะดวกใจเป็นธรรมดา และความประพฤตินั้น มักมัวไปหนักอยู่ในข้อที่เป็นธรรมเนียมที่ภิกษุเคยถือกันมา แต่ไม่เป็นสำคัญจริง ๆ นี้เรียกว่า ประพฤติพระวินัยไม่ได้อานิสงส์ดังมุ่งหมาย กลับได้ความลำบากอีก

๕๘

ผู้ประพฤติพระวินัยโดยไม่มีสติ มักมีมานะถือตัวว่าตนประพฤติเคร่งครัดดีกว่าผู้อื่น และดูหมิ่นผู้อื่นว่าเป็นคนเลวทราม นี้เป็นกิริยาที่น่าเกลียดน่าติ ไม่ควรจะให้มีเลย

๕๙

อันผู้จะประพฤติพระวินัย ควรนำความประพฤติไปให้สำเร็จผลที่มุ่งหมายของพระวินัย และให้สำเร็จอานิสงส์ คือได้ความชื่นบานว่าได้ประพฤติความดีงาม ไม่ต้องได้ความเดือดร้อน เพราะเหตุประพฤติสะเพร่าหรือประพฤติไม่ถูกทาง และไม่เกิดมานะความถือตัวและดูหมิ่นผู้อื่น

การปกครอง

๖๐

การปกครองฝ่ายพระสงฆ์เนื่องมาแต่ประโยชน์ส่วนตัว คือมีศิษย์ก็ปกครองกันโดยฐานเป็นอาจารย์กับศิษย์ ศิษย์นั้นแยกวัดออกไปหรืออาจารย์นั้นไปบวชกุลบุตรที่วัดอื่นมีศิษย์อยู่ต่างวัด ฉายาแห่งการปกครองของอาจารย์ก็แผ่กว้างออกไป ภาระก็มากขึ้น

๖๑

เมื่อจะจัดการปกครอง เช่น เลือกตั้งเจ้าคณะ จะต้องมุ่งตามประเพณีเดิมก่อน คือเลือกตั้งผู้ที่เป็นอาจารย์ในท้องถิ่น ถ้ามีพระเช่นนั้น แม้จะไม่ยอมรับตำแหน่ง ก็ชอบให้รับผิดรับชอบ เพราะบริษัทของตัว แม้จะแก่เกินไปหรือไม่เข้าใจการงาน ก็ต้องเอาไว้เป็นตัวเชิด หาผู้อื่นทำการในชื่อของท่านผู้นั้น ถ้าไม่ได้ทางนี้ จึงคิดในทางหาผู้อื่นไปอยู่ ข้อสำคัญ คืออย่าบรรทุกงานให้มากจนทนไม่ไหว

๖๒

การปกครองควรจะจัดให้เข้ารูปอย่างอาจารย์ปกครองศิษย์ รูปใดเป็นอาจารย์อยู่ในท้องถิ่น ควรยกรูปนั้นเป็นเจ้าคณะ ทำอะไรไม่ได้ก็เอาไว้เป็นตัวเชิด หาผู้อื่นช่วยดีกว่า ได้บ้างเสียบ้างก็ช่างเถิด อย่ามุ่งเอาแต่การงานอย่างเดียว

๖๓

เรื่องจัดการคณะนั้น ที่เป็นสำคัญคือ จัดการปกครองให้เรียบ ต่อนั้นก็ป้องกันพระสงฆ์ไม่ให้ประพฤติอนาจารเหลวไหล ให้ปฏิบัติดำเนินอยู่ในธรรมวินัย ทำตนให้สมควรเป็นบุญเขตของชุมชน

๖๔

การเอาเสาสะพานมาสร้างเป็นพระพุทธรูปให้คนไหว้ กล่าวคือยกย่องผู้น้อยให้ข้ามผู้ใหญ่และให้ผู้ใหญ่พินอบพิเทานั้น ไม่ใช่อย่างของเรา

๖๕

ความเชื่อกันเป็นสำคัญ จงแนะนำเจ้าคณะเมืองและเจ้าคณะแขวงให้รู้จักผูกใจลูกคณะของตนด้วยเมตตาปรานี ว่ากล่าวอะไรจะได้เชื่อฟัง ดีกว่าคอยลงโทษผู้ทำฝ่าฝืนอย่างเดียว

๖๖

วางตนให้ใกล้กับผู้น้อย จนถึงบางรูปไต่ถามข้อปฏิบัติได้บ้าง เป็นความดีนัก แต่ต้องรู้จักเดินสายกลาง อย่าทำยศจนถึงให้ห่างเหิน อย่าเป็นกันเองเกินไปจนถึงไม่เกรงกลัว พระผู้ไต่ถามนั้นแลเป็นผู้ใฝ่ธรรม ควรได้รับการทำนุบำรุงให้เจริญในพระศาสนา พระเช่นนี้แล ควรได้รับยกย่องในตำแหน่งนั้น ๆ

๖๗

ข้อที่ควรจัดนั้น คือการปกครองให้เรียบร้อย ห้ามความประพฤติลามกของพระ ชักนำให้ตั้งอยู่ในสังวร และรู้จักขนบธรรมเนียมของสมณะ จัดขึ้นมาถึงชั้นนี้ได้แล้ว จึงจะต้องการหนังสืออันเป็นแบบแผนแห่งความประพฤติ และความนิยมในการเล่าเรียนจึงจะเกิดในลำดับ

๖๘

อันจะเอาภารธุระพระพุทธศาสนานั้น จำต้องเอาธุระในการปกครองก่อนอย่างอื่น ต่อการปกครองเรียบร้อยแล้ว การเล่าเรียน การปฏิบัติ และการสั่งสอนจึงจะเป็นไปตามกัน

๖๙

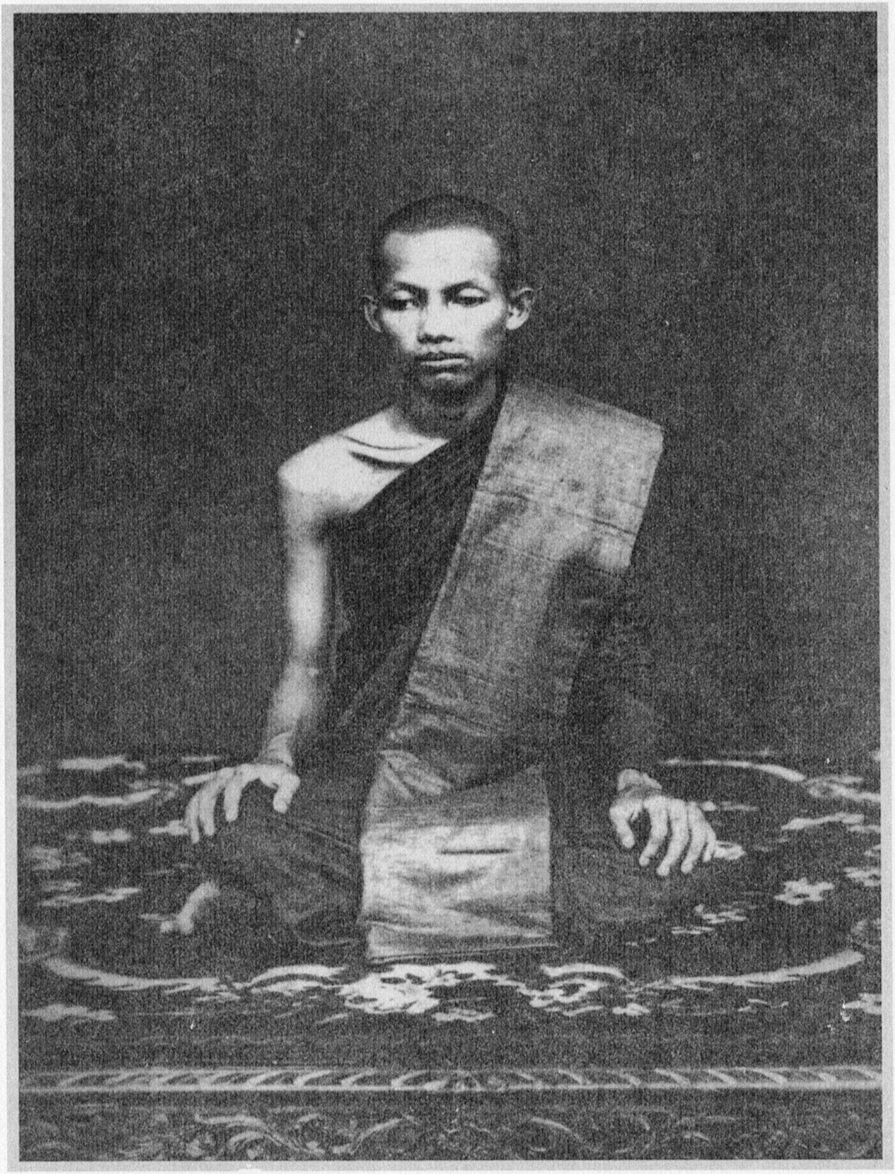
คนผู้อยู่เป็นหมวดหมู่ด้วยกัน ย่อมจะมีความเห็นต่างกัน ต่างจะเอาแต่ใจของตนแล้ว เป็นต้องแตกกันป่น ในทางปกครอง ท่านจึงให้ฟังคำผู้ใหญ่เป็นชั้น ๆ ขึ้นมา จนถึงชั้นสูงสุด เพราะฉะนั้น คนผู้เนื่องในการปกครอง ไม่ควรเอาแต่ใจของตนเลย

๗๐

ถึงเวลาควรให้ใช้อำนาจ ก็ควรใช้ แต่ให้เป็นไปในทางที่ถูกก็แล้วกันใจฉันชอบ เวลาจะอ่อนก็ให้อ่อนโยน อย่าอ่อนแอ เวลาจะแข็งก็ให้แข็งแรง อย่าแข็งกระด้าง

๗๑

การผูกไมตรีในส่วนตัวเป็นสำคัญ เมื่อมีขึ้นแล้ว การเป็นหน้าที่ย่อมสำเร็จโดยสะดวก

ผู้ใหญ่ ผู้นำ

๗๒

การรักษาเลื่อมใสของคนทั้งหลาย เป็นกรณียะของผู้ใหญ่ เมื่อชาวบ้านเลื่อมใสและนิมนต์ให้พักอยู่ในที่นั้น ๆ มากวันออกไป ไม่เสียเวลาดอก มีประโยชน์เหมือนกัน

๗๓

ผู้ใหญ่ไม่ควรทำยศทำอย่าง หาความสนิทสนมกับผู้น้อยดีกว่า จะได้รู้จักน้ำใจของเขา เมื่อจะต้องทำกิจเกี่ยวข้องกันจะได้สะดวก

๗๔

การรักษาธรรมเนียมอยู่ที่หัวหน้า หัวหน้าทำเอง ลูกวัดก็ต้องพลอยตาม

๗๕

อันผู้ใหญ่ ต้องมุ่งประโยชน์แห่งพระศาสนาและบ้านเมืองเป็นใหญ่ ต้องเพ่งความรู้พอประมาณ ไม่ใช่ว่าใครให้สินบนหรือสินน้ำใจ หรือเข้ามาประจบก็ตั้งให้

๗๖

การยกตนข่มท่าน ไม่ใช่ธรรมของผู้ใหญ่ สุภาษิตก็มีอยู่ว่า อย่าหักด้ามพร้าด้วยหัวเข่า หรือว่าอย่าติเรือทั้งโกลน

๗๗

เป็นผู้ใหญ่แล้ว จงระวังอย่าทำผิดให้ถูกลงโทษ เป็นเครื่องรำคาญของผู้ทำ และเป็นเหตุอัปยศแห่งพระศาสนา

๗๘

อันผู้ใหญ่ควรเมตตากรุณา เป็นที่ร่มเย็นของผู้น้อย ไม่ควรใช้อำนาจที่มีไว้สำหรับปราบปรามคนผิด เป็นเครื่องทำลายคนหาความผิดมิได้ ผู้ใหญ่คอยเพ่งโทษผู้น้อยอยู่ ใช้ไม่ได้

๗๙

อันผู้ใหญ่ ไม่ควรแสดงตนให้ผู้น้อยเห็นว่า ตกอยู่ในความอยากได้

กระบวนยุติธรรม

๘๐

เมื่อได้รับฟ้องว่าผู้น้อยทำผิด ควรชั่งดูด้วยใจอันเที่ยงตรง ต่อเห็นว่าไม่มีทางอื่น นอกจากจะเป็นเช่นนั้น จึงค่อยสันนิษฐานว่าผิดจริง

๘๑

ถ้าคนผู้อยู่ในหมู่เดียวกัน ต่างสอดแคล้วสงสัยกัน ย่อมแตกกัน ต้องรู้จักนับถือกันตามปฏิญญาของเขา ๆ ไม่ควรดูหมิ่นเขาแม้ด้วยน้ำใจว่าเป็นคนลามก กว่าจะจับเขาได้ชัด เช่น คนผู้ต้องหาว่าเป็นโจร ไม่ควรจะลงเอาเขาว่าเป็นโจร กว่าจะพิจารณาได้ความจริง

๘๒

ในพระวินัย เปิดช่องให้ภิกษุโจทภิกษุด้วยกันได้นั้น ไม่ใช่จะให้เที่ยวสอดแนมความประพฤติของภิกษุอื่น ความเสียของเธอยังไม่ปรากฏชัด ท่านให้นับถือเธอตามปฏิญญาของเธอ ต่อเมื่อความเสียของเธอปรากฏชัด แล้วเธอยังปฏิญญาเท็จอยู่ ท่านจึงให้โจทเธอ เพื่อกำจัดเอาออกเสียจากหมู่

๘๓

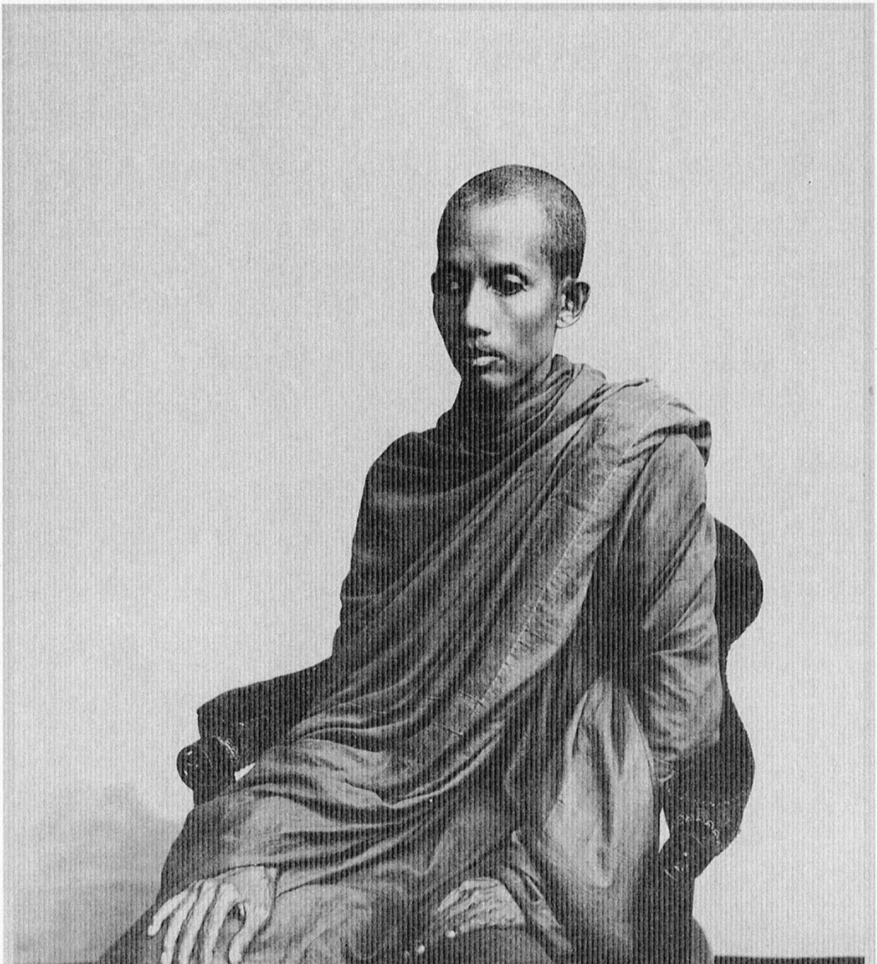
ความเป็นไปในระหว่างตัวต่อตัวของคนสองคน จะเป็นเรื่องอะไรก็ตาม ไม่ควรฟังเอาเป็นจริงโดยส่วนเดียว เว้นแต่มีพยานหรือหลักฐานอย่างอื่นประกอบ เพราะผู้พูด พูดปดก็ได้ ถ้าเชื่อก็เป็นหูเบา เป็นเหตุหน่ายแหนงและแตกจากเพื่อน และเป็นเหตุเดือดร้อนของผู้น้อยอยู่ในปกครอง

๘๔

ความน้อมใจมุ่งล่วงหน้าว่า ผู้ต้องหาได้ทำความผิดจริง ย่อมบังปัญญาไม่ให้สอดส่องรู้ความจริง ย่อมนำไปสู่ความหูเบาเชื่อง่าย

๘๕

ในทางคดี ความหูเบาเชื่อง่าย ๆ ของผู้ใหญ่ อาจทำให้ลงโทษคนที่ไม่มีความผิดก็ได้ ลงโทษผู้ไม่มีความผิด เป็นการเสียและน่าเสียดายของผู้ลงโทษยิ่งกว่าตัดสินปล่อยผู้มีผิด ด้วยรู้เท่าไม่ถึงการณ์

การศึกษา

๘๖

คำว่า ศึกษา หมายความกว้าง ไม่เฉพาะแต่เรื่องหนังสือ เรียนให้รู้จักอะไร ๆ เช่น รู้จักรับผิดชอบ หัดทำอะไร ๆ เป็น เช่น ปรุงเครื่องเรือน จัดว่าศึกษาทั้งนั้น เป็นแต่มียิ่งมีหย่อนอยู่ในนั้น

๘๗

การศึกษาควรจัดให้สมแก่ความต้องการของบ้านเมือง แม้ความรู้จะสูงหรือแม้เป็นประโยชน์ในประเทศอื่น แต่ที่นี่ยังไม่ต้องการเลย หรือยังไม่แลเห็นว่าจะต้องการเมื่อไร ก็ยังไม่จำเป็นจะจัด ถ้าบ้านเมืองต้องการคนมีความรู้อย่างใด ก็จำขวนขวายจัดขึ้น เช่นนี้ การศึกษาจึงจะดำเนินตามกฎแห่งวิชาประหยัดทรัพย์ ในข้อว่า ความต้องการกับความจัดทำ ต้องพอดีกัน ผลจึงจะสำเร็จ ไม่เช่นนั้น ความเหลือเปล่า หรือความขาดแคลน ก็จำต้องมี

๘๘

บ้านเมือง ย่อมต้องการคนมีความรู้ความสามารถ ผู้จะรับราชการในฝ่ายปกครอง และต้องการจะบำรุงราษฎรให้มั่งคั่ง จะได้เป็นกำลังแห่งแผ่นดิน

๘๙

การเรียนหนังสือนั้น ไม่ใช่ตัวศึกษา การฝึกหัดให้มีความคิดสามารถประกอบกิจนั้น ๆ ได้ นั่นแลเป็นตัวศึกษาโดยตรง แยกออกไปเป็น ๒ ประเภท คือ พาหุสัจจะ ได้แก่วิชาความรู้ และศิลปะ ได้แก่การงานที่ประกอบด้วยมือ

๙๐

วิชาหนังสือ ขึ้นชื่อว่าเป็นคนแล้ว จำจะต้องรู้ เพราะช่วยอุดหนุนการทำกินของตนให้กว้างขวางออกไปได้

๙๑

ต้องปลูกความนิยมของตนในการทำกินตามตระกูลอย่าให้ทอดทิ้งเสีย เป็นแต่ชักจูงให้เล่าเรียนวิชาความรู้ เพื่อจะได้เป็นเครื่องอุดหนุนการทำกิจนั้นให้มีผลดีขึ้น เมื่อใครพบช่องคูที่จะมีผลกว่าการทำกินเดิม จึงค่อยคิดเปลี่ยนแปลงดังนี้จึงจะไม่พลาด

๙๒

การจัดประโยคให้น้อยชั้น โดยจุความรู้ลงให้มากนั้น เป็นทางให้นักเรียนเห็นที่สุดอยู่ใกล้ ๆ จะได้มีแก่ใจเรียน ทั้งไม่เปลี่ยนแปลงความรู้สึกว่าเท่านั้นประโยคเป็นพอด้วย

๙๓

ควรจะเติมความรู้ในพระพุทธศาสนาเข้าทุกชั้น เพื่อนักเรียนจะต้องใส่ใจเป็นอุบายให้ฝักฝ่ายในทางธรรม อันจะชักนำให้ตนเป็นคนมีความประพฤติดี ไม่ควรจะเอาไว้เฉพาะในชั้นสูง

๙๔

เด็กที่จะรู้วิชาดี ย่อมอยู่แก่การสั่งสอนของครูในโรงเรียน แต่ที่จะให้เป็นคนดี ย่อมอยู่แก่การปกครองของผู้ใหญ่ เด็กจึงจะเป็นผู้ประพฤติดี มีอัธยาศัยเป็นอันดี มีความรู้กิจการที่พบเห็นอยู่รอบ ๆ ตัว เป็นผู้มีความคิดกว้างขวาง เป็นผู้มีไหวพริบ รู้ผิดชอบชั่วดี รู้ที่ควรและไม่ควร รู้หนักเบาต่ำสูง เหล่านี้ย่อมนับว่าเป็นข้อสำคัญที่จะฝึกหัดเด็กยิ่งกว่าในส่วนที่จะให้รู้วิชา

๙๕

ในส่วนจรรยา เป็นข้ออ่อนแอของการศึกษาในเมืองไทย ซึ่งแม้แต่กรมศึกษาธิการเอง ก็ยังไม่มีวิธีที่จะจัดให้ดีขึ้นได้ ถ้าเรื่องนี้วัดจะถือเอาข้อนี้เป็นสำคัญตั้งใจกวดขันให้แข็งมือ บางทีจะเป็นหนทางที่จะช่วยการศึกษาในบ้านเมืองเราในส่วนจรรยาให้เจริญขึ้นได้

๙๖

ผู้ปกครองฝ่ายบ้านนั้น ย่อมมีหน้าที่ที่จะสั่งสอนความประพฤติข้างบ้านอีกส่วนหนึ่งด้วย ไม่ใช่เป็นแต่มีหน้าที่เลี้ยงดูส่วนเดียว จะถือเสียว่า การสั่งสอนแม้แต่จรรยาก็ไม่แตะต้อง ผลักให้ไปอยู่แก่โรงเรียนฝ่ายเดียว เมื่อไปถึงบ้าน เด็กจะทะอะไรที่ผิดก็ไม่ได้ว่าและไม่บังคับบัญชาว่ากล่าวในที่ควร ซึ่งจะเป็นการช่วยครูด้วยอีกส่วนหนึ่ง ก็ไม่ชอบ

๙๗

ข้อสำคัญที่จะต้องระวัง คือ การศึกษาต้องเป็นไปตามตระกูลของบุคคล ต้องคิดอย่าคนทั้งหลายละทิ้งการงานสำหรับหาเลี้ยงชีพที่เคยทำมาโดยลำดับตระกูลแล้วและพากันมุ่งจะเป็นแต่เสมียนเขียนหนังสือ ต้องให้เข้าใจว่าความฝึกหัด ไม่เฉพาะแต่หนังสืออย่างเดียว ได้แก่คุณเป็นเครื่องปลูกความสามารถประกอบกิจนั้น ๆ สำหรับอุดหนุนให้คนมีความคิดประกอบกิจการของตนให้มีผลดีกว่าไม่ได้ฝึกหัด

๙๘

การที่บำรุงการเล่าเรียน ก็เพื่อจะได้คนมีความรู้ไว้ช่วยบำรุงแผ่นดิน ถ้าเรียนวิชาชักช้าอยู่เท่าไร ก็ขาดผลที่จะพึงได้ไปเท่านั้น ครั้นถึงกำหนดอายุแล้วเลิกเสียเล่า ราคาของผู้นั้นก็น้อย ทางหาเลี้ยงชีพก็ฝืดลงไม่พอตั้งตัวได้ ทั้งผลแห่งแผ่นดินก็ได้น้อยลง

๙๙

เรียนรู้แล้วต้องมีความคิดว่า จะใช้ได้ในบ้านเมืองของเราได้หรือไม่ หรือจะต้องยักย้ายผ่อนปรนแก้ไขหรือจะใช้ได้แต่พอเป็นทางดำริ เห็นเขาทำอะไรจะเอาอย่างไปหมดไม่ใช้ตริตรอง ไม่ชอบ เช่น เห็นเขากินขนมปัง จะเลิกกินข้าวเสีย อย่างไรอยู่ ต้องรู้จักหัวนอนปลายตีนของตัว

๑๐๐

การเรียนวิชาความรู้ ต้องทำคนเรียนให้มีสามารถในกิจการอันเป็นวิสัย จึงได้ชื่อว่าสำเร็จประโยชน์ในการเรียน

๑๐๑

ปัญญาที่มีจำกัด เป็นคุณที่ให้เจริญได้ด้วยอุตสาหะทวีคูณ และมุ่งกระตือรืนร้นมากขึ้น

๑๐๒

อะไร ๆ ทุกสิ่ง เมื่อต้องการยังไม่มี ยังเป็นไปไม่ได้ นี่เป็นกฎของธรรมดาทีเดียว จะบำรุงการการเล่าเรียน ก็ต้องหาทางยั่วให้เกิดความต้องการขึ้น แม้อย่างอื่นก็เหมือนกัน

๑๐๓

จงตีศัสตราของตัวเองไว้สู้สงครามของตัว ด้วยกำลังของตัว คืออุตสาหะศึกษาให้เป็นคนมีสติปัญญาความคิดประกอบกิจธุระของตนตามลำพังตน

๑๐๔

อันความรู้นั้น ย่อมสำเร็จฝ่ายผู้เล่าเรียน ก็เพราะมีความพอใจ ความเพียรเอาใจจอดอยู่ และหมั่นตริตรองหาเหตุผลอันเป็นเอกเทศของคุณธรรม

๑๐๕

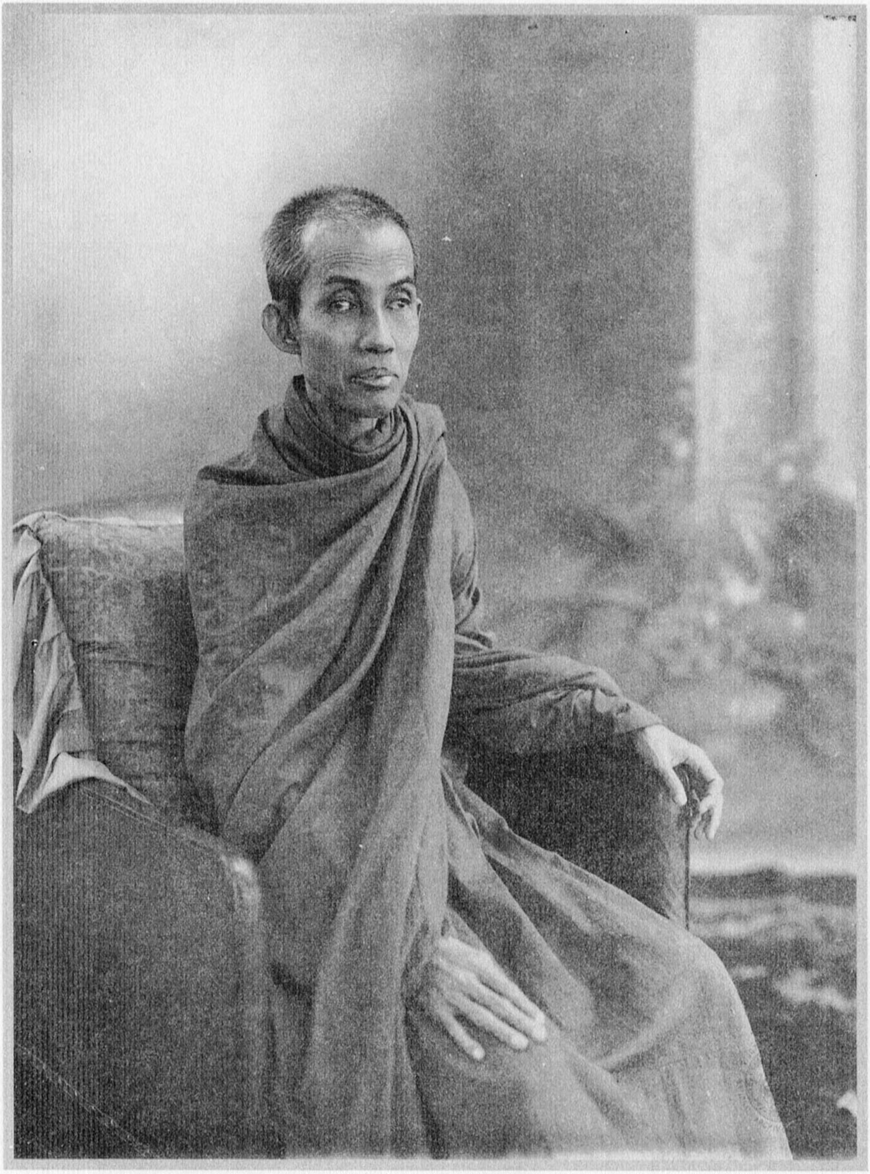
การฝึกปรือทำอัธยาศัยใจคอให้เจริญขึ้น ควรแก่การงานนั้น ๆ เหมือนพรวนดินไว้เพาะพืชฉะนั้น เป็นการเรียนที่ตรง หัดเขียนหนังสือ หัดแปลหนังสือเป็นแต่กิ่งของการเรียน ไม่ใช่การเรียนที่ตรง

๑๐๖

ประโยชน์แต่การกาเรียนนั้น กล่าวโดยสั้น ๆ ก็คือจะทำชีวิตของผู้เรียนให้เป็นไปโดยสะดวกจนตลอดกาล พูดอีกโวหารหนึ่ง จะทำเขาให้รู้จักเอาตัวรอดในหมู่คนอันเบียดเบียนแย่งกันหาแย่งกันกิน

๑๐๗

ความรู้ความเข้าใจถูก มีประโยชน์มากที่สุด ว่าอย่างยิ่งแล้ว ผู้ใดไม่เข้าใจเหตุผลบ้างแล้ว จะมีชีวิตอยู่ไม่ได้เลย

ชีวิตและคุณธรรม

๑๐๘

คนตั้งใจทำหน้าที่ของตนเพื่อให้สำเร็จ ไม่คิดเห็นแก่ชีวิตและร่างกาย ไม่พรั่นพรึงต่อความลำบาก ไม่หวาดหวั่นต่อภยันตราย ขอแต่ให้ผลที่ตนมุ่งหมายสำเร็จ คนเช่นนี้แลจัดว่าเป็นคนกล้าหาญ

๑๐๙

ความกล้าหาญจะเกิดขึ้น ก็เพราะคำนึงถูกทางและมีที่มุ่ง

๑๑๐

ความกล้าหาญต้องมีความอาจหาญเป็นคู่กัน จึงจะยังผลที่มุ่งหมายให้สำเร็จ ความบากบั่นมุ่งแต่จะให้สำเร็จ ไม่ย่อท้อถอยหลัง จัดเป็นความอาจหาญ

๑๑๑

คนก่อการวิวาททำร้ายกันและกัน แม้ทำกันซึ่งหน้า ก็ไม่จัดว่าเป็นคนกล้า เพราะทำไม่ถูกฐานะ คนทำผิดกฎหมายแผ่นดิน ไม่เกรงพระราชอาญา คนประพฤติผิดทางธรรม ไม่เกรงกลัวบาป ไม่จัดว่าเป็นคนกล้า เพราะทำผิดทาง

๑๑๒

อันจะถือว่า ถึงคราวจำเป็นแล้วทำอะไรได้ทั้งนั้น ย่อมไม่ได้รับอนุมัติในหมู่คนดี ในสงคราม ฝ่ายที่ถืออย่างนั้น ถูกติเตียนของมหาชนทั่วโลก

๑๑๓

คนเราต้องอยู่เป็นหมู่ ตั้งแต่เนื่องในครอบครัวเดียวกัน ในคณะเดียวกัน ควรทำตนให้เป็นคนมีชื่อเสียงดี เป็นที่นับถือของคนทั้งหลาย จึงจะอยู่เป็นสุข ที่สุดเจ้าตัวเองติเดียนตัวเองได้ ย่อมไม่เป็นสุข

๑๑๔

ลำพังมีทรัพย์ แต่ขาดคุณความดี ย่อมหาชื่อเสียงหาได้ไม่ หากจะมีคนคบ ก็เพราะต้องการอาศัยทรัพย์ของเขาหรือเพื่อปอกลอก อันผู้จะหาชื่อเสียงต้องเป็นคนมีคุณความดีเทียมกัน หรือยิ่งกว่าเขา

๑๑๕

อันคนผู้อยู่ในหมู่เดียวกัน ถ้าไม่ถูกกัน ย่อมอยู่ไม่เป็นสุข เพราะอย่างนี้ จึงควรผูกไมตรีให้รู้จักชอบพอกันทั่วไป ตั้งแต่ในครอบครัวของตนออกไป สุดแต่จะได้กว้างเพียงไร ต่างจะได้อาศัยกันและกัน

๑๑๖

ทางผูกไมตรี บางทีก็ต้องใช้กำลังทรัพย์ ทั้งต้องเป็นคนเสมอเขาด้วยความประพฤติและความดี

๑๑๗

คนผู้ทำตนให้บริบูรณ์ด้วยทรัพย์ ด้วยชื่อเสียง ด้วยไมตรี ครบสามประการอย่างนี้ ชื่อว่าตั้งตนได้ในโลกนี้

๑๑๘

คนที่ดีมีอุปการะแก่หมู่เปรียบเหมือนสติปัญญา เกิดขึ้นเป็นประโยชน์แก่อัตภาพมาก คนที่เลวมีแต่ประทุษร้ายหมู่ เปรียบเหมือนโรคเกิดขึ้นเพื่อผลาญอัตภาพ เกิดมาเป็นคนอยู่ในหมู่ใด ไม่ควรทำตนให้เป็นคนเลวทราม มีแต่ผลาญหมู่ อันเขาจะพึงติเตียน เสียชื่อเสียง ควรทำตนให้เป็นคนดีที่เขาจะพึงนับถือว่าอยู่ไม่หนักหมู่ ยิ่งทำอุปการะให้แก่หมู่ได้ด้วยยิ่งดี

๑๑๙

ไมตรีนั้น คือความเป็นมิตรสนิทสนมกับคนนั้น ๆ ทั้งคนในคนนอก

๑๒๐

คนผู้ไร้มิตร เมื่อกิจเกิดขึ้น ก็จะต้องขวนขวายตามลำพังตน ไม่ได้กำลังของคนอื่นช่วย มีมิตรมากเพียงใด ชื่อว่ามีกำลังเพิ่มขึ้นเพียงนั้น

๑๒๑

คนเรา ลำพังคนเดียวจะสู้กับใครก็ไม่ไหว ทำอะไรก็ไม่ได้มาก ช่วยกันเข้าก็ได้กำลังมากขึ้น ที่สุดอยู่ในที่ไหน แลดูไปรอบข้างไม่รู้จักกับผู้ใดผู้หนึ่งสักคน ย่อมไม่เป็นสุข ไม่ต้องกล่าวถึงอยู่ในหมู่คนผู้ไม่ถูกกัน เหตุดังนั้น ไมตรีจึงเป็นผลอันพึงปรารถนาประการหนึ่ง

๑๒๒

อันคนผู้เป็นมิตรกัน ต่างคนต่างซื่อตรงต่อกัน ย่อมรักษาไมตรีอยู่ได้ ถ้าคิดคดต่อกันขึ้นเมื่อใด ไมตรีย่อมแตกเมื่อนั้น

๑๒๓

คนมีใจร้าย มักโกรธง่าย ข่มใจไว้ไม่อยู่ มักทำหุนหัน ไม่รู้จักยั้ง มักเป็นคนทำไมตรีให้แตก

๑๒๔

แม้ผู้หนึ่งทำก้ำเกินไป ด้วยความหุนหัน แต่อีกฝ่ายหนึ่งมีขันติอยู่ ก็รักษาไว้ได้ ถ้าไม่อดทนและทำตอบไมตรีก็จำแตก

๑๒๕

คนใจแคบ มีปกติคิดเอาเปรียบผู้อื่น ย่อมผูกไมตรีไม่ยั่งยืนถึงไหน ต่างมีใจเผื่อแผ่ ถ้อยทีเกื้อกูลแก่กัน ไมตรีจึงจะมั่นคง

๑๒๖

ถ้าฝ่ายหนึ่งประพฤติตนเลวกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง ย่อมจะเป็นที่รังเกียจ คบกันไม่สนิท เมื่อความเห็นแย้งกันขึ้น ต่างคนต่างจะเอาความเห็นของตน เป็นฐานะอยู่ที่จะแตกไมตรี ถ้าถ้อยทีถ้อยรู้จักผ่อนตาม ความสามัคคีย่อมจะยั่งยืน

๑๒๗

คนมีไมตรีกับคนอื่น จะไปข้างไหน ย่อมมีคนต้อนรับนับถือ จะเข้าที่ประชุม ย่อมมีคนยินดีพอใจพบ ย่อมเป็นผู้กว้างขวางในหมู่ญาติพวกพ้อง

๑๒๘

การพร่าประโยชน์ส่วนตัว เพื่อป้องกันอันตรายแห่งคนมาก หรือเพื่อช่วยทุกข์ของเขา จัดว่าเป็นการสละอย่างน้อย ด้วยมุ่งสุขไพบูลย์

๑๒๙

การน้อมชีวิตของตนไปในทางเกื้อกูลแก่คนทั้งหลาย ไม่เพ่งความสบายแห่งตนเป็นเบื้องหน้า ก็จัดว่าเป็นการสละสุขอย่างน้อย ด้วยมุ่งสุขไพบูลย์

๑๓๐

เมื่อได้ทุกข์หรือได้พบอุปสรรค ก็ชอบแต่จะหาทางแก้ ไม่ควรเป็นคนสิ้นคิดและตีตนก่อนไข้ ทุกข์มี ทางแก้ก็คงมีเหมือนกัน บุคคลผู้กล้าแท้จริง ซึ่งได้ชื่อว่า วีโร ย่อมเป็นผู้กล้าทั้งในสองสถาน เมื่อมรณะคุกคาม ย่อมไม่สะทกสะท้าน เมื่อทุกข์ครอบงำ ย่อมอาจเพื่อทนทานไว้อยู่

๑๓๑

ยศ ต้องให้ได้รับในทางที่ชอบ จึงจะสำเร็จประโยชน์ ไม่เช่นนั้นก็ไม่มีผล อย่าว่าแต่ยศเลย แม้ทรัพย์ ให้แก่คนที่ไม่ควรได้รับ ยังกลับให้โทษได้เหมือนกัน

๑๓๒

คนไม่นำพากิจธุระ มักพอใจพูดแก้ตัวว่า ไม่มีเวลาจะทำ อันที่จริงเขาอยากอยู่เปล่าเท่านั้น คนผู้ประพฤติเพื่อประโยชน์ตนและประโยชน์ท่าน ย่อมเป็นคนขยันไม่หยุดหย่อนตลอดปี คนเช่นนี้ ถึงมีภาระธุระ ก็ยังสามารถจะหาช่องทำได้อีก

๑๓๓

คนผู้ทำมากยังสามารถจะทำให้มากขึ้นไปอีก และจะทำได้ดีที่สุด เพราะเหตุการทำย่อมเจริญความสามารถจะทำให้มากขึ้น และคนผู้เคยใช้ความอุสาหะแล้ว จะใช้ต่อไปอีกสักหน่อย ก็ง่ายกว่าคนผู้ไม่เคย

๑๓๔

คนผู้ทำการใหญ่ยิ่ง ย่อมไม่หักโหมทำด้วยอุตสาหะจัดนัก เขาใช้อุตสาหะแต่พอเหมาะเจาะ เช่น ทำด้วยกิริยาอันมั่นคง ไม่ทำ ๆ หยุด ๆ คือใช้เวลาทำการสม่ำเสมอ

๑๓๕

ความสัจเป็นคู่กับชีวิต ไร้ความสัจ ชีวิตก็ไม่มีผล

๑๓๖

ปัญญานั้น เหมือนคันชั่ง ต้องทรงให้เหมาะเจาะ จึงจะสำเร็จเป็นผลอันดี

๑๓๗

ฝืนทำการอันผิดทาง ดันทุรังไปด้วยความมุทะลุ ไม่ชื่อว่าอาจหาญ นั้นเป็นความกร้าว

๑๓๘

ความมุ่งลงเป็นหนึ่งนั้น เป็นอุบายขุ้ยเขี่ยความคิดให้ลึกซึ้งกว้างขวาง เพื่อมีสามารถประกอบกิจไม่ว่าอย่างหนึ่งอย่างใด

๑๓๙

ความประพฤติตัวเป็นสำคัญของคนเรา ในที่จะนำชีวิตไปโดยผาสุกหรือลำเค็ญ และในที่จะทำความเป็นอยู่เพียงเวลาให้เป็นสาระประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน

๑๔๐

ไม่มีใครรู้ความสามารถของตัวว่า ตัวสามารถในสิ่งโตใหญ่หรือแต่เพียงในสิ่งเล็กน้อย กว่าเขาจะได้ลองเองด้วยการพิจารณาโดยลำดับ

๑๔๑

ถ้าเป็นคนมีปัญญาใหญ่ ความเพียรจักช่วยเขาให้ดีขึ้น ถ้ามีปัญญาแต่พอสถานประมาณ ความเพียรจักหนุนความบกพร่องของเขา ถ้ากำลังปัญญาของเขาจำกัดมากเข้า ความต้องการอุตสาหะก็มากขึ้น ปัญญาแต่พอปานกลาง จำต้องขยายออกด้วยความตั้งใจอันกล้าหาญและอุตสาหะไม่หยุดหย่อน

๑๔๒

อันคนผู้ประพฤติธรรม ก็ต้องประพฤติเพียงพอดีแก่ฐานะของตน ไม่เช่นนั้นก็เป็นอยู่ไม่ได้

๑๔๓

เวลาจะอ่อน ก็ให้อ่อนโยน อย่าอ่อนแอ เวลาจะแข็ง ก็ให้แข็งแรง อย่าแข็งกระด้าง

๑๔๔

คนไม่ได้เกิดมาเพื่อจะสันนิษฐานต้นเหตุของพิภพนี้ เกิดมาเพื่อค้นหาสิ่งที่เขาจะต้องทำและกันตัวไว้ให้ดำเนินอยู่แต่ในกิจที่เขารู้ต่างหาก

๑๔๕

เมื่ออยู่ใกล้ข้าศึก ก็ต้องคอยป้องกัน เมื่ออยู่ใกล้พันธมิตร ก็ต้องคอยรักษาน้ำใจ

๑๔๖

เมื่อทำลงไปแล้ว ได้รับคำเตือน ก็จงเต็มใจงดและใส่ใจว่า กิริยาเช่นนั้นเสีย จงมีละอายที่จะทำเช่นนั้นอีก ดังนี้เรียนประพฤติดี

๑๔๗

คนมีปัญญา จึงจะทราบวิสัยของคนมีปัญญา ถ้าหาปัญญามิได้แล้ว ถึงได้ฟังปฏิภาณของท่านผู้มีปัญญา ก็ไม่สามารถจะทราบได้ ดุจกระบือฟังสีซอ ฉะนั้น

๑๔๘

การพำนักผู้อื่นเป็นตัวชั่วคราว ในเวลาที่ยังมีความคิด กำลัง และอวัยวะยังอ่อนไม่สามารถพำนักตัวเองได้ แต่คนเป็นอันมากมักพอใจเดินตามทางเบื้องต้นของตัว คือมีแต่จะคิดพำนักผู้อื่น การนั้นเมื่อพ้นเวลาแล้ว ก็กลับมีแต่จะให้โทษ คือให้ปราศจากความสามารถที่จะคิดตั้งตัวของตัว

๑๔๙

ความพำนักตัวเองเป็นคุณสำคัญที่สุด ซึ่งทำคนให้ถึงความเจริญ คุณข้อนี้เป็นเครื่องแก้ความขัดข้องลำบากในการงานทุกอย่าง เพราะคนผู้ไม่เคย เมื่อมีเหตุจำเป็น ก็ไม่แลเห็นทางที่จะทำ เหมือนคนผู้เคยด้วยตนเอง

๑๕๐

ความอุดหนุนภายใน คือความอุดหนุนตัวเอง ทำกำลังปัญญาและอุตสาหะให้แข็งแรง ความอุดหนุนภายนอก คือความอุดหนุนของผู้อื่น ถึงจะยิ่งหรือหย่อน มักถอนกำลังและอุตสาหะให้ถอย

๑๕๑

ไม่ใช่ความอนุเคราะห์เลย ความขัดข้องต่างหาก ไม่ใช่ความสะดวกเลย ความลำบากต่างหาก ทำให้เป็นผู้เป็นคนเสมอกับเขาได้

๑๕๒

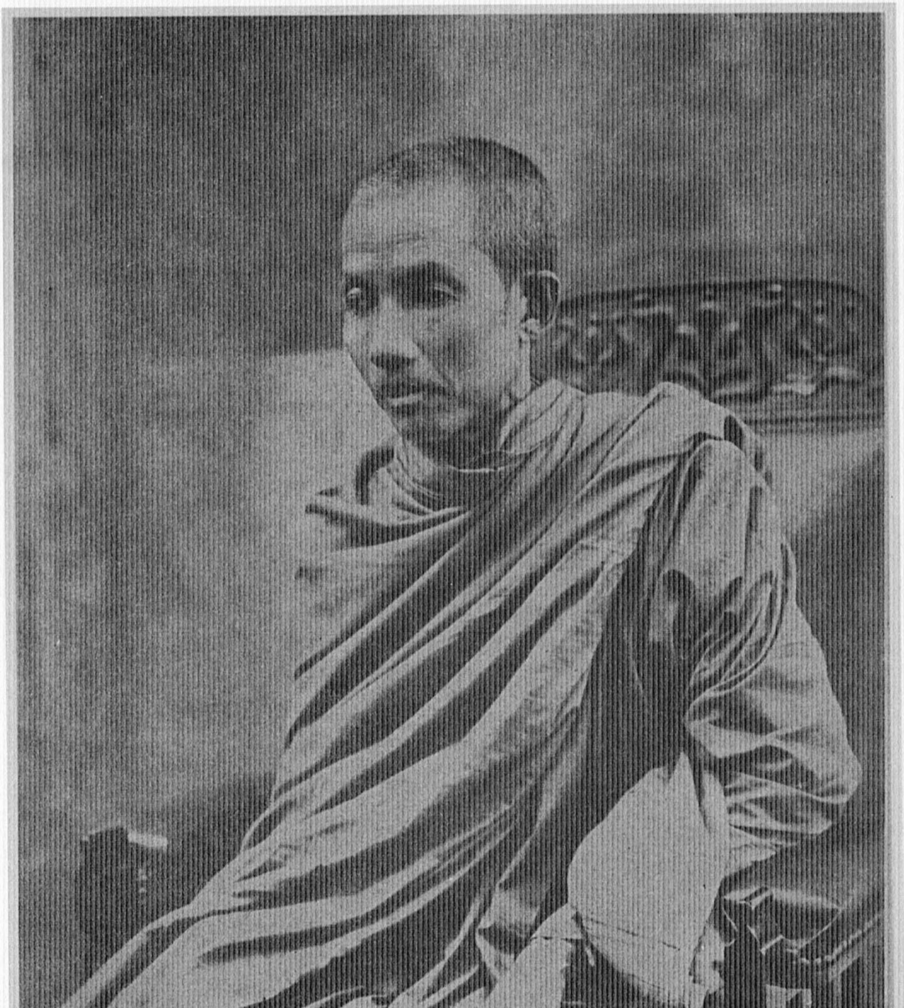
คนผู้จืดจางเร็ว ดูเหมือนมีใจก็ไม่ใช่ของตัว กลับเป็นของผู้อื่นไปเสีย มีทางพอจะทำอะไรได้บ้าง เขาก็ฉวยเอาไปทำเสีย

๑๕๓

ความมีลาภอย่างใหญ่ที่สุด ทำคนให้สุขโดยถ่ายเดียวไม่ได้ และความหาลาภมิได้ จะทำให้คนผู้รู้จักผิด รู้จักชอบและมีใจอันซื่อสัตย์ ให้เป็นทุกข์ด้วยประการทั้งปวงก็ไม่ได้

๑๕๔

ถ้าท่านถามว่า ในชีวิตของท่าน ๆ จะมุ่งหมายอะไรดี ข้าพเจ้าขอตอบว่า ท่านจะมุ่งหมายเพื่อจะทำหน้าที่ของท่านให้ชอบ เพราะชื่อเสียงมีอยู่ในนั้น ทุกคนเกิดมาในโลกนี้สำหรับจะทำการ ปัญญาที่เหมาะแก่เขามีสำหรับมาแต่แรก เมื่อเขาพบสิ่งไรว่าเป็นหน้าที่ของเขา เขาต้องทุ่มเทกำลังความคิดของเขาทั้งหมดลงในสิ่งนั้น

หน้าที่การงาน

๑๕๕

ความประพฤติยั่งยืนนั้น ถ้าเว้นความกระตืนรือร้นเสีย ย่อมเสื่องผลลงไปครึ่งตัว คนเป็นอันมาก ย่อมเสื่อมเสียประโยชน์เพราะการชักช้าเป็นเหตุ

๑๕๖

การงานทั้งปวง จะเป็นกิจควรสรรเสริญ ก็เพราะเกิดจากน้ำใจที่ควรสรรเสริญ จะเป็นกิจที่ควรติเตียน ก็เพราะเกิดจากน้ำใจที่ควรติเตียน ไม่ใช่เพราะชนิดของการงาน

๑๕๗

ไม่เลือกว่าการงานอย่างใดอย่างหนึ่ง บุคคลประกอบให้อากูลแล้ว ก็ไม่มีผลอันดี ต่อประกอบให้ถ้วนถี่ จึงจะให้ผลเต็มภูมิควรสรรเสริญ

๑๕๘

การงาน... กระทำไม่เหมาะแก่กาละ เทศะ และภูมิของตน แม้เป็นการงานที่ชอบที่คนพอใจก็หาได้ผลอันดีไม่

๑๕๙

การงานที่คนทำ ย่อมส่ออาการที่คนเป็นอยู่อย่างไร

๑๖๐

คนหนุ่ม ๆ ควรใส่ใจว่า ไม่มีอะไรจะเป็นของที่ได้นอกจากการงาน

๑๖๑

ถ้าท่านมีความสามารถในทางเดียว ท่านจะต้องรับผิดชอบในการที่จะต้องทำให้ถูกอย่างเดียว ถ้าท่านทำให้สมปรารถนาไม่ได้ทั้งหมด อย่างน้อยที่สุดท่านยังจะทำให้เป็นที่ดีที่สุดของท่านได้

๑๖๒

สิ่งอันทำให้เลวทรามนั้น ใจกับอาการของคนต่างหาก หาใช่ลำพังการงานไม่ นายช่างกลจะเป็นคนมีใจสูงเท่าจินตกวีก็ได้ คนทำการกุลี จะเป็นคนดีเท่ากับนายช่างก็ได้

๑๖๓

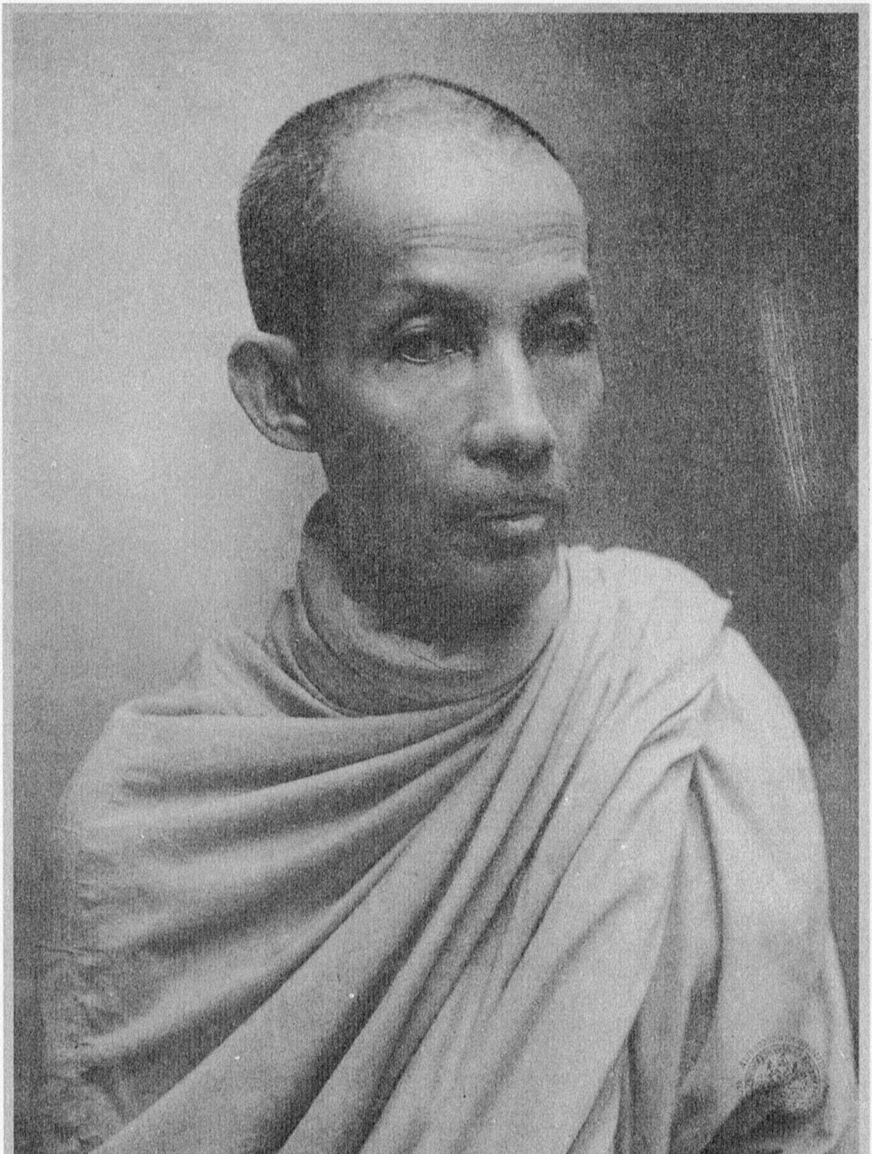
เมื่อจะประกอบกิจอะไร จงมีความพอใจลงเป็นหนึ่ง ถึงกับจะกล่าวได้ว่าเห็นกิจอื่นทั้งหมดเหมือนหาประโยชน์มิได้ไปชั่วคราวหนึ่ง

๑๖๔

การงานนั้น รู้จักประกบอให้ถูกทาง เช่น รู้จักวางหน้าที่แบ่งกันทำ รู้จักจัดให้เบากำลังทุนแรง ย่อมสำเร็จผลไพบูลย์ ด้วยเหตุนี้ คนมีความรู้ความเคยจึงทำให้เกิดผลได้มากกว่าคนไม่รู้ไม่เคย

๑๖๕

ในสถานใด มีคนน้อย ในสถานนั้น ทางหายังมีมาก เป็นอยู่ง่าย ในสถานใด มีคนมาก ในสถานนั้น ทางหาย่อมอัตคัด เป็นอยู่ยาก ต้องรู้จักคิดอ่าน

ความสำเร็จ

๑๖๖

คน ถึงจะมีความสามารถในทางใดทางหนึ่ง ก็ทำอะไรไม่สำเร็จ เพราะปราศจากความไว้ใจตัว ความกล้าหาญอดทน และเป็นคนจืดจางเร็วไม่ยั่งยืน

๑๖๗

เมื่อคิดอะไรสำเร็จเที่ยวหนึ่งแล้ว ข้อนั้นย่อมเป็นปัจจัยให้การข้างหน้าสำเร็จต่อ ๆ ไปโดยง่าย จนกระทั่งจับคิดอะไร ก็สำเร็จทุกอย่าง

๑๖๘

คนผู้ใช้ความคิดแพร่ไปหลายทาง ไม่สามารถประกอบการให้สำเร็จ ดุจแม่ทัพผู้จ่ายทหารของตนออกไปถ่ายเดียว ไม่เฉลียวถึงกำลังของพลนิกาย มีอยู่ทางเดียวแต่จะปราชัยฉะนั้น

๑๖๙

การใช้ความคิด ต้องสงวนเพื่อจะไม่ให้สิ้นแรง คนผู้ใช้ความคิดพร่ำเพรื่อไปในการหลายอย่าง สิ้นอุตสาหะเร็ว เพราะสิ้นอุตสาหะ พลอยสิ้นนิยมด้วย เว้นความนิยมเสีย ไฉนความสำเร็จจักมีได้เป็นหนึ่ง

๑๗๐

เมื่อคิดเห็นว่า สงครามแห่งชีวิตจะช่วยรบแทนกันไม่ได้ ท่านจงเป็นผู้อุดหนุนตัวของท่านเอง จงเป็นผู้รีบกระตือรีนร้น เอาใจใส่ หมั่น ถ้าท่านไม่บรรลุความสำเร็จ ท่านจักได้ชื่อว่า ทำสิ่งอันดีที่สุดรองเป็นลำดับลงมา จัดว่าได้ทำสิ่งนั้นสมควรเป็นอย่างยิ่งแล้ว

๑๗๑

จะประกอบการอะไร อย่ามักง่ายโดยเห็นแก่แล้วเร็ว จงเอาใจใส่ในการการนั้นให้รอบคอบ การนั้นจึงจะสำเร็จด้วยดี ไม่ต้องกลัวแต่การช้า เพราะว่าเมื่อความช่ำชองมีอยู่แล้ว ก็คงทำได้เร็วขึ้นโดยลำดับอยู่เอง

๑๗๒

ใคร ๆ เมื่อคิดอะไรไม่สำเร็จ ไม่ควรจะทอดอาลัย ไม่เลือกว่าใครคงต้องพบความลังเลในเวลาคิด ติดขัดในเวลาทำการด้วยกันทุกคน แต่เขาจะเอาชนะมันได้ หรือจะยอมให้มันเอาชนะตัว

๑๗๓

ไม่มีอะไรจะเสียยิ่งไปกว่าเสียความไว้วางใจในความคิดของตัวเอง โดยคิดจะทำอย่างหนึ่งแล้ว กลับคิดจะทำอย่างอื่น ตกลงเป็นอันทำไม่ได้สักอย่าง คนเช่นนี้ถึงจะมีสามารถในทางใดทางหนึ่ง ก็ทำอะไรไม่สำเร็จ เพราะปราศจากความไว้ใจตัว ความกล้าหาญอดทน และเป็นคนจืดจางเร็วไม่ยั่งยืน

๑๗๔

การอดทนเพียรสำเหนียไปตามลำดับ เป็นเหตุแห่งความสำเร็จ

๑๗๕

องคคุณเป็นที่ตั้งแห่งความเจริญอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุแรงกล้าอันจะพากิจการทั้งหลายให้สำเร็จได้เป็นอันดี ไม่มีกิจการอะไรที่จะไม่ต้องอาศัยคุณนี้แล้วและจะสำเร็จบริบูรณ์ คุณนี้คือความมุ่งหรือตั้งหน้าลงเป็นหนึ่งในการที่ประกอบนั้น เพราะความคิดที่ขุ้นเขี่ยให้ลึกซึ้งกว้างขวางดีแล้ว มีคุณมากกว่าความคิดตื้น ๆ แม้หลายประการ

๑๗๖

กำลังความคิดที่จะเป็นผล ต้องอาศัยความมุ่งหรือความเล็ง อย่างเดียวกับการยิงปืน ต้องเล็งเฉพาะศูนย์ จึงจะยิงถูกมัน ฉันใด ต่อคิดมุ่งอยู่ในข้ออันเดียวจึงจะทำให้สำเร็จได้ดี ฉันนั้น

๑๗๗

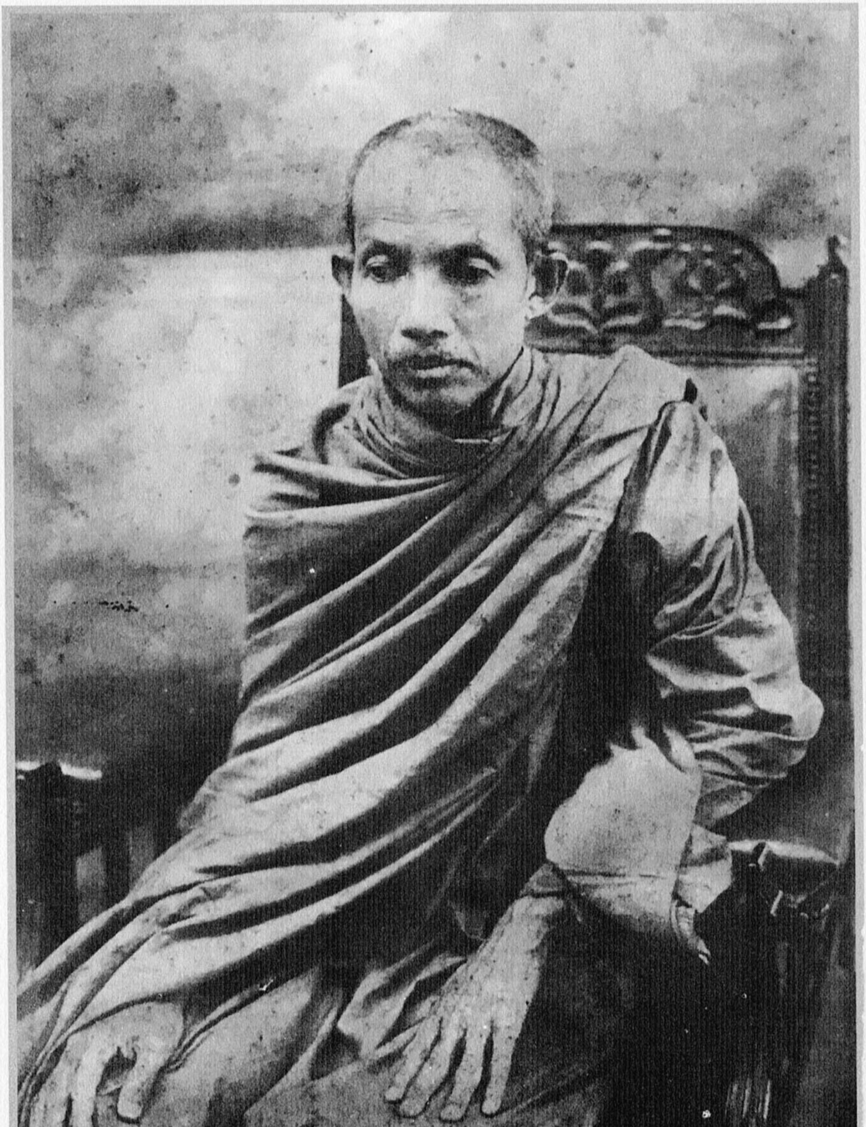
ความคิดที่สามารถจะทำการอันหนึ่งให้สำเร็จได้ใหญ่โต จำต้องปราศจากการจุกจิกและการวุ่น ปล่อยให้มุ่งอยู่ในข้ออันเดียว เมื่อเรี่ยรายไปหลายทาง ต่างอย่างต่างได้กำลังไม่พอด้วยกัน การทั้งนั้นก็ไม่สำเร็จดีได้สักอย่าง

๑๗๘

ความมุ่งลงเป็นหนึ่งนั้น เป็นอุบายขุ้นเขี่ยความคิดให้ลึกซึ้งกว้างขวาง เพื่อที่สามารถประกอบกิจไม่ว่าอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งมีวิสัยอย่างเดียวกันให้สำเร็จได้

๑๗๙

เมื่อปรารถนาจะให้กิจการนั้น ๆ สำเร็จด้วยดี ต้องมีความละเอียดละออ หมั่นเอาใจใส่ในของเล็กน้อง ความได้อุบายก็ดี ความดำริรอบคอบก็ดี ความได้ประโยชน์ก็ดี จะแยกพ้นไปจากคุณข้อนี้ไม่ได้เลย

ชาติบ้านเมือง

๑๘๐

ท่านทั้งหลายควรถือชาติเป็นสำคัญยิ่งกว่าตน แม้คนผู้หนึ่ง ๆ ก็อาจทำให้เสื่อมหรือให้เจริญได้อยู่ จึงควรช่วยกันอุดหนุนชาติของตนไว้ เพื่อทรงความเป็นไทยสมชื่อ

๑๘๑

ไม่ควรรักชีวิตของตนยิ่งกว่ารักชาติ เพราะชีวิตของบุคคลเป็นแต่เพียงกระพีกอันหนึ่ง แล้วก็จะดับไป แม้จะถือว่ายังจะสืบวงศ์ไปได้ ก็ไม่ยั่งยืนอยู่ได้เหมือนชาติ จึงควรถนอมชาติให้มากกว่า

๑๘๒

ความสามัคคีร่วมใจกัน ย่อมเป็นกำลังแห่งความตั้งยั่งยืนแห่งชาติ ถ้าขาดสามัคคี ชาติก็มีแต่จะเสื่อมทราม จนถึงความพินาศก็อาจเป็นได้

๑๘๓

อันมหาชนผู้ตั้งอยู่เป็นชาติ จำต้องมีกำลังพอป้องกันต้านทานชาติอื่นไม่ให้มาครอบงำย่ำยีได้ ไม่เช่นนั้นก็ตั้งอยู่ไม่ได้

๑๘๔

ทหาร จะเป็นทหารที่ดี ต้องเป็นผู้ได้รับอบรมในคุณสมบัติความดีงามเป็นพื้นมา ได้รับศึกษาในกรณียะคือหน้าที่ของตน และถือธรรมเป็นหลัก

๑๘๕

อันคนผู้หนึ่ง ๆ มีชีวิตยืนยาวไปได้ไม่ถึงไหน เป็นเศษหนึ่งแห่งครอบครัว ครอบครัวอาจจะตั้งอยู่ได้ยืนยาวกว่าคนผู้หนึ่ง ครอบครัวก็เป็นแต่เศษของชาติ ไม่อาจตั้งอยู่ยืนยาวไปกว่าชาติ เมื่อชาติตั้งอยู่ได้ ก็เป็นเหมือนครอบครัวนั้นยังตั้งอยู่ ปลงใจเห็นเช่นนี้ คนอาจยอมพร่าประโยชน์ส่วนตนเพื่อประโยชน์แก่คนมาก อันสงเคราะห์เป็นครอบครัวหรือเป็นชาติ

๑๘๖

คนเราจะทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่มีที่มุ่งที่หมาย ก็จักว้าเหว่ เช่นกับกองทหารไม่มีธงประจำสำหรับจูงใจ ทหารจะออกรบ รู้สึกว่าไม่มีหัวหน้า จักไม่ได้ความอุ่นใจ

๑๘๗

สกุลก็ดี ชาติก็ดี จะทรงอยู่ได้โดยสวัสดี ก็เพราะถือธรรมเป็นหลัก ดุจเดียวกับบุคคลปราศจากธรรมแล้ว แม้ชาติก็อาจสาบสูญหรือร่วงโรยลงไป

๑๘๘

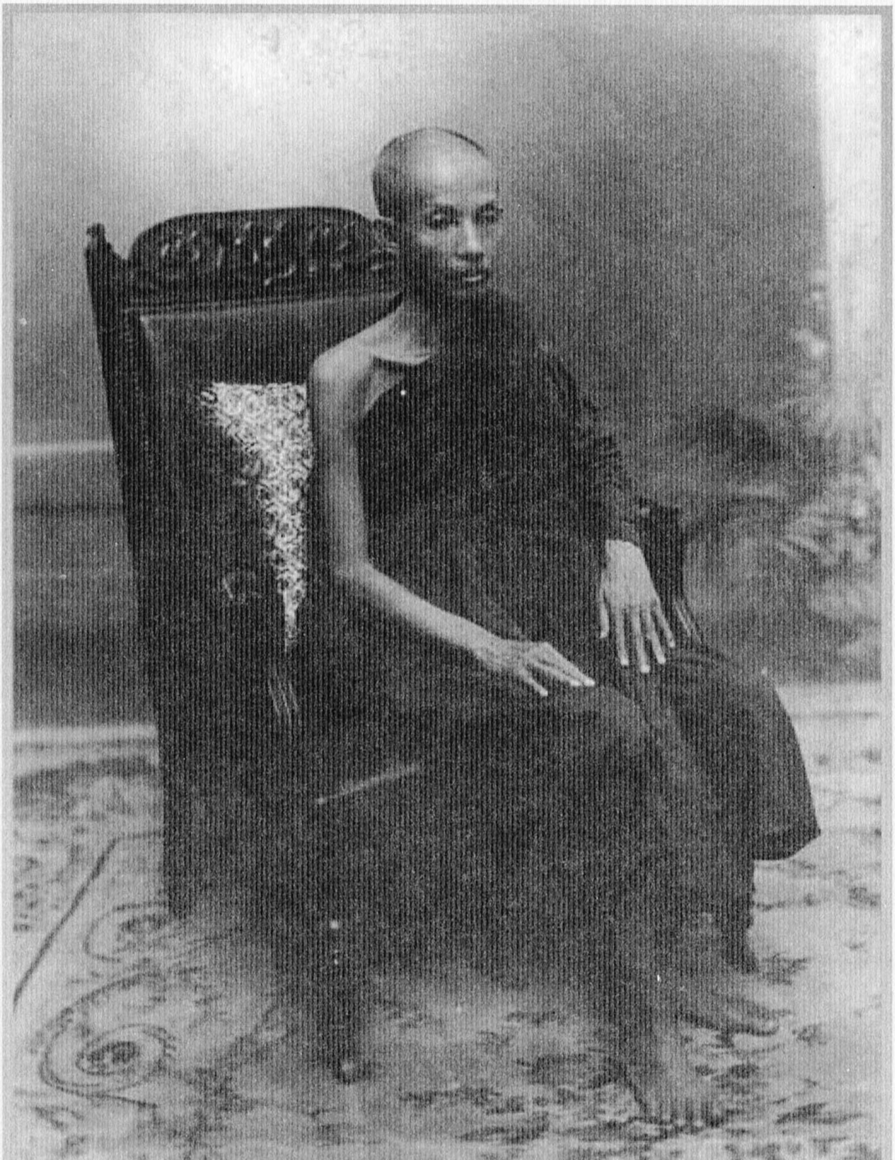
อันจะรักษาสกุล รักษาชาติ ต้องรักษาธรรมเป็นคู่กัน นี้ได้แก่ถือพระศาสนา อีกประการหนึ่ง สกุลก็ดี ชาติก็ดี จะดำเนินในวิถีแห่งธรรม ก็ต้องมีกุลทายาทและชาตินายกที่ดีเป็นผู้นำ

๑๘๙

ชนใดได้ทำประโยชน์ให้แก่สกุลให้แก่ชาติของตน เป็นผู้น้อยได้เข้าสามัคคีเป็นกำลังของหัวหน้า เป็นผู้ใหญ่ได้นำผู้น้อยในวิถีแห่งธรรมและในสามัคคีเพื่อกิจการของสกุลของชาติ ได้บำรุงพระศาสนาอันคุ้มครองตนกับสกุลตลอดถึงชาติ ชนนั้นได้ชื่อว่าเป็นผู้อยู่ไม่ปราศจากประโยชน์ แม้มีชีวิตอยู่ไม่เท่าไรนักก็ยังดีกว่าคนเป็นอยู่เปล่าแม้มีอายุยืน

๑๙๐

ชาติไทยของเรา จักตั้งเป็นอิสระยั่งยืนสืบไป ก็เพราะเพื่อนร่วมชาติตั้งใจทำตามอย่างแห่งบรรพบุรุษ เช่นนี้ชาติไทยเราจักไม่รู้จักตายเลย

ธรรมภาษิต

๑๙๑

นิสมฺม กรณํ เสยฺโย

ใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำ ดีกว่า

๑๙๒

กาลานุรูปํว ธุรํ นิยุญฺเช

พึงประกอบธุระให้เหมาะแก่กาลทีเดียว

๑๙๓

ขนฺติ สาหสวารณา

ความอดทน ห้ามไว้ได้ซึ่งความผลุนผลัน

๑๙๔

มตฺตญฺญุตา สทา สาธุ

ความรู้จักประมาณ ยังประโยชน์ให้สำเร็จทุกเมื่อ

๑๙๕

หิริโอตฺตปฺปิยญฺเญว โลกํ ปาเลติ สาธุกํ

หิริและโอตตัปปะ ย่อมรักษาโลกไว้เป็นอันดี

๑๙๖

โลโกปตฺถมฺภิกา เมตฺตา

เมตตาเป็นเครื่องค้ำจุนโลก

๑๙๗

อรติ โลกนาสิกา

ความริษยาเป็นเหตุทำโลกให้ฉิบหาย

๑๙๘

มหาปุริสภาวสฺส ลกฺขณํ กรุณาสโห

อัชฌาสัยที่ทนไม่ได้เพราะกรุณา เป็นลักษณะของมหาบุรุษ

๑๙๙

สติ สพฺพตฺถ ปตฺถิยา

สติจำปรารถนาในที่ทั้งปวง

๒๐๐

ยํ เว เสวติ ตาทิโส

คบคนใด ก็เป็นเช่นคนนั้นแล

๒๐๑

สุขํ สุปติ พุทฺโธ จ เยน เมตฺตา สุภาวิตา

ผู้เจริญเมตตาดีแล้ว ย่อมหลับและตื่นเป็นสุข